

***Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi –
Katre International Human Studies Journal***
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220
June / Haziran 2021, 11: 05-40

**Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar’a Göre Bireyin Gaflet Karşısında
Psikososyal Sorumluluğu**

*The Person’s Psychosocial Responsibility in the Face of Heedlessness
According to Maturidi and Qâdi Abd Al-Jabbâr*

Osman ORAL

Emekli Öğretim Üyesi, Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı
Retired Faculty Member, Dr., Bozok Faculty of Theology, Department of Basic
Islamic Sciences, Studies of the History of Kalam and Islamic Madhabs
Yozgat / Turkey
osman-oral@hotmail.com orcid.org/0000-0002-6403-5144

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Submitted / Geliş Tarihi: 26 December / Aralık 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 20 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 30 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Issue / Sayı: 11 Pages / Sayfa: 05-40

Cite as / Atıf: Oral, Osman. “Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar’a Göre Bireyin Gaflet Karşısında Psikososyal Sorumluluğu [*The Person’s Psychosocial Responsibility in the Face of Heedlessness According to Maturidi and Qâdi Abd Al-Jabbâr*]. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 11 (June / Haziran 2021), 05-40.

<https://doi.org/10.53427/katre.847202>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre>

Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar'a Göre Bireyin Gaflet Karşısında Psikososyal Sorumluluğu

Öz: Bu çalışmanın amacı İmam Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'ın bireyin gaflet karşısında psikososyal sorumluluğu hakkındaki görüşlerini, fert ve toplumların inanç ve ahlâk problemlerine getirdiği çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Bu çalışma bir nitel araştırmadır. Doküman analizi metodu çerçevesinde konuyla ilgili basılı belgeler kullanılmıştır. İnanç, eylem ve ahlâk ile ilgili bir kavram olan gaflet, bir şeyin önemini anlayamama, nefsin arzularına kontrolsüz uyum, dikkatsizlik, uyanık olmamadır. Geleceği düşünmeyen, bilginin ve gerçeğin ortaya çıkmasını önleyen, âhirete hazırlanmayan, görev ve sorumlulukları yerine getirme konusunda dikkatsiz, dalgın ve sorumsuz olanlara gâfil denir. Kur'an'da bireylerin yaptıklarından Allah'ın gâfil olmadığı, her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen, her şeyi hikmetle yaratan ilah tasavvuru idrâklere sunulur. Allah, insandan aklını iyi yönde kullanmasını, gafletten uzak olmasını, hayatını en güzel ve en iyi bir şekilde değerlendirmesini ister. Kalp hak ve hikmetleri kavrayacak, göz görecek, kulak ise hak ve hikmetleri işitecek şekilde yaratılmıştır. İşlevsel aklı, araştırmayı, objektif ve doğru bilgiyi önemseyen Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar, bireyin gafletten uyanmasında en önemli psikososyal faktörün "takvâ" olduğunu söylerler. Çünkü hakikî iman ve takvâ; sadece dil ile söylemekle kalınmayıp aynı zamanda kalp, akıl, duyu ve duygularla sabır temelinde oluşan, gelişen, her an yenilenen, irade, rıza, sevgi ve benimseme ile baskı olmadan son nefese kadar devam eden bir süreçtir. Ayrıca araştıran, ilim ve çalışmaya değer veren, erdemli ahlâkî nitelikleri önemseyen bilinçli birey ve toplumların huzurlu bir hayat geçirdiklerini belirtirler.

Anahtar Kelimeler: Gaflet, Gâfil, Psikososyal Sorumluluk, Takvâ, Mâtürîdî, Kâdî Abdülcebbar

The Person's Psychosocial Responsibility in the Face of Heedlessness According to Maturidi and Qâdi Abd Al-Jabbâr

Abstract: The aim of this study is to reveal the views of Imam al-Maturidi and Qâdi Abd al-Jabbâr on the psychosocial responsibility of the individual in the face of heedlessness, and to put forward his suggestions for solutions to the problems of individuals and societies concerning belief and morality. This study is a qualitative research. Within the framework of the document analysis method, printed documents related to the subject were investigated. Heedlessness, which is a concept related to faith, action, and morality, means inability to understand the importance of something, uncontrolled compliance with the desires of the soul, inattention, and not being awake. Those who do not think about the future, who prevent the emergence of knowledge and truth, who are

not prepared for the hereafter, who are careless, absent-minded, and irresponsible in fulfilling their duties and responsibilities are also called heedless. The Qur'an presents us the idea of the God, who is not heedless of what individuals do, who knows everything to the smallest detail, who creates everything with wisdom. Allah asks a person to use his mind for good, to be far from heedlessness, and to evaluate his life in the best way. The heart is created to comprehend the truth and wisdom, and the eye is to see, and the ear is to hear the truth and wisdom. Al-Maturidi and Qādi Abd al-Jabbār, who care about functional reasoning, making research, reaching objective and accurate information, explain that the most important psychosocial factor in waking a person from heedlessness is "taqwa" on the basis of true faith. Because true faith and taqwa are processes that are formed with patience in the heart, mind, senses, and emotions, that develop, renew every moment, that continue until the last breath, free from pressure but with will, consent, love, and acceptance. Conscious individuals and societies who make research, who appreciate science and working, and who care about virtuous moral qualities, live in a beautiful and peaceful life.

Key Words: Heedlessness, Psychosocial Responsibility, Unmindful, Taqwa, Al-Maturidi, Qādi Abd al-Jabbār

Giriş

İnsanı büyük bir mutsuzluğa ve felâkete sürükleyen inanç, eylem ve ahlâk boyutlu geniş bir kavram olan gaflet; dünya ve âhiret için gerekli bir şeyin önemini kavrayamama, nefsin arzularına ölçsüz uyma, dikkatsizlik, uyanık olmamadır.¹ Bilginin ve gerçeğin ortaya çıkmasına engel olmak gaflet olduğu gibi psikojik ve sosyolojik anlamda vazife ve sorumlulukları yerine getirme konusunda dikkatsizlik ve dalgınlık da gaflettir.² Psikososyal açıdan güçlü, dirayetli, yüksek bilinç düzeyine ulaşmış, gafletten uzak tutum ve davranış içindeki birey ve toplumlar; kaliteli bir hayat sürme, sorunlarını çözme, üstesinden gelmede başarılı olabilirler.³ Kur'an'da Allah'ın kulların yapıp

¹ Ebü'l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, trc. Abdulkadir Güneş-Mehmet Yolcu, Kur'an Kavramları Sözlüğü, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 758-9; Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitabu't-Tarifât*, trc. Arif Erkan, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 167.

² Süleyman Uludağ, "Gaflet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1996), 13: 284.

³ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1(2011), 4; Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*. (Adana: Karahan Yayınları, 2013), 46 vd.

ettiklerinden gâfil olmadığı dile getirilir.⁴ Bununla her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen Alîm ve Habîr, her şeyi ilim, adalet ve hikmetle yerli yerinde sebeplerle yaratan Hakîm, yarattıklarının hallerinden ve ihtiyaçlarından gâfil olmayan Allah tasavvuru idrâklere sunulur. Rablerinin hiçbir şeyden gâfil olmadığı konusunda kullar ikaz edilir.⁵ Allah, yanılma ve gaflet özellikleriyle yarattığı kulunun aklını iyi yerlerde kullanarak gâfillerden olmamasını,⁶ dünya ve âhiretini iyi bir şekilde değerlendirmesini ister. Çünkü kalp hak ve hikmetleri kavrayacak; akıl iyi, kötü, doğru ve yanlış analiz edecek; göz hak, hakikat ve hikmetleri görecek; kulak ise hak ve hikmetleri işitecek şekilde yaratılmıştır.⁷ Bunları yaratılış hikmetine uygun kullanmayıp gereksiz şeylerle meşgul edenler, tevhid ve imanî konuları eğlenceye alanlar, hak ve hikmetlerden habersiz olanlar, akıllarını kullanmayıp başa gelen olaylara ve hikmetlere duyarsız davrananlar⁸ gâfillerdir.⁹ Sorgulamak ve akli işlevsel hale getirmek, varlıklara yararlı psikososyal eylemler yapmak ise gafleti yok etmeye vesiledir.¹⁰ Nefsin aşırı isteklerine uyan, dünya cazibesine gafletle takılıp âhireti unutan, duyarsızlık, şükürsüzlük ve câhillik hallerinden pişman olup tövbe etmeyen gâfil kalp perdelenir, hastalanır ve psikolojik mühürlenme sürecine girer.¹¹

Bu çalışmada “Mâtürîdîlik” adlı itikâdî ekolün kurucusu İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ile Mu'tezile'nin önemli âlimlerinden Basra ekolünün ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcebbar'a (ö.415/1025) göre bireyin gaflet karşısında üstlendiği psikososyal sorumluluğu araştırılmaktadır. Türk-İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli bir âlim olan Mâtürîdî, görüşleriyle kendi dönemini ve

⁴ el-Bakara 2/74, 85, 140.

⁵ Ebü'l-Kasım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/420.

⁶ el-A'râf 7/205.

⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, thk. Adnan Zerzur, (Kahire: Dârü't-Türâs, 1969), 371, 374, 545.

⁸ el-A'râf 7/179.

⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 2/404; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbitu delâil'in-nübüvve*, çev. M.Şerif Eroğlu-Ömer Aydın, Mu'cizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 112, 128, 134, 136, 236, 662.

¹⁰ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 221.

¹¹ el-Bakara 2/7; en-Nahl 16/108; Muhammed 47/16.

daha sonraki dönemleri etkilemiş,¹² Kur'ân'ı bütüncül bir metod, rasyonel ve dengeli biçimde yorumlayarak Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna ve gelişmesine büyük faydalar sağlamıştır. Yaşadığı dönemde birçok yabancı inanç akımların etkisine ve tehdidine hedef olan Müslüman toplumların birlik ve bütünlüğüne çok önemli katkıları vardır.¹³ Diğer âlim Kâdî Abdülcebbâr,¹⁴ kendisinden önceki Mu'tezile âlimlerinin görüşlerini derleyip incelemiş ve içlerinden seçim yaparak mezhebi sistematik hale getirmiştir. Mu'tezilî çizgiyi sürdüren son temsilcilerden biri kabul edilir. İlmî çevrede özellikle kelâmî-itikadî sahada "Kâdî Abdülcebbâr" ismi akla gelir. Görevinden azledilmesinden sonra,¹⁵ kalan ömrünü İran'ın Re'y şehrinde eser yazma¹⁶ ve tedrisle geçirerek birçok öğrenci yetiştirdi. 415/1025 yılında burada vefat etti.¹⁷ Çalışmamızda bu iki âlimin seçilmesinin sebebi itikadî-inanç konularını aklın işlevselliği ve ahlâk temelinde incelemeleri, birinin "Hanefî-Mâtürîdîlik" diğerinin "Şafii-Mu'tezile" ekolünden olması, konu hakkında analitik tartışma ve değerlendirmeye imkân sağlamasıdır. Konu "gaflet kavramı", "gâfil olmayan Allah tasavvuru", "Kur'ân ve âyetlerden gaflet", "insan fitratında gaflet", "gaflet vakti", "gaflet toplumu", "gözlerden gaflet perdesinin kaldırılması", "şeytanın gaflet halinde vesvesesi", "gâfil kalbin mühürlenmesi", "salâttan gaflet" ve "gafleti yok edici psikososyal faktör takvâ" başlıklarıyla bireyin gaflet karşısında psikososyal sorumluluğu betimleyici tarzda incelenmekte ve

¹² Ebû'l-Hasenât Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, (Kahire: Matbaatu's-Saâde,1324), 194-5.

¹³ Ebû'l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, (Kahire: Darü Hicr, 1413/1993), 2/130 vd.

¹⁴ Büveyhi hükümdarı Müeyyüddeve'nin Veziri âlim, edip ve şâir Sahib b. Abbad (ö. 385/995) onu Kâdilkudat/Baş Kadı olarak atadığından "Kâdî" ismi buradan gelir. Ö.Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellefin*, (Dimaşk: yy. 1961), 7/ 78-9.

¹⁵ Ebû'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, (Kahire: Darü'l-Maarif, 1966), 9/111-2.

¹⁶ Kelâm, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Dinler Tarihi alanlarında birçok eser vermiştir. Bazıları şunlardır: 1-Müteşâbihü'l-Kur'ân. 2-Tenzihü'l-Kur'ân ani'l-Metâin, 3-Tesbîtü Delâilî'n-Nübüvve. 4-el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl, 5-el-Muhtasar fi Usûli'd-dîn, 6-Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile. 7-Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, 8-el-Mecmû' fi'l-Muhît bi't-Teklîf. Metin Yurdağur, "Kâdî Abdülcebbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2001), 24/104.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Fadlül-İtizal ve Tabakatü'l-Mu'tezile*, thk.Fuad Seyyid, (Tunus: yy. 1974), 121-2.

değerlendirilmektedir. Nitel bir araştırma tarzındaki bu çalışma doküman analizi metodunu kullanmak suretiyle konuyu araştırmaktadır.

1. Gaflet Kavramı

İnanç, eylem ve ahlâk ile alakalı bir kavram olan gaflet, bir şeyi yanılarak ya da kasten terktir. İnsanın birçok zafiyetinden dolayı dikkatsizlik, dalgınlık, ihmalkârlık ve unutkanlık, bir şeyin gerekliliğini idrak edememek ve unutmak, nefsin arzu ettiği şeye aşırı bir şekilde uyulması, tembellik ve ihmalle vaktin boşa geçirilmesidir.¹⁸ Kur'ân'da gaflet "bilmeden, farkında olmadan" manasında olduğu gibi "bilinçli aklı kullanmama" anlamında da geçer.¹⁹ Gamr, insanın psikolojik ve sosyolojik bilgisizliği, körlük ve gaflet karanlığı,²⁰ sapıklık, tecrübesizlik ve düşmanlık halleridir.²¹ Sehv kelimesi "fî" harfiyle "bilmeyerek terketmek", "an" harfiyle "bilerek terketmek" anlamında kullanılır.²² Hadislerde ne dediğini bilmeyen bireyin gâfilce ve ciddiyetsizce yaptığı duayı Allah'ın kabul etmediği belirtilir.²³ İnsanın gaflete düşmesini sağlayacak pek çok etken bulunduğu bunların olumsuz etkilerini def edebilecek tedbirler alınması bireyin psikososyal görevidir.²⁴ Gâfil birey, dikkatsizliği ile önemli şeyleri gözden kaçıran, hakikatlerin farkına varamayan, şükür yerine nankörlüğü benimseyen, ilâhi hikmetleri görmek istemeyen, zamanını malayani işlerle geçirip geleceği ve hayatın gayesini unutan, tevhid inancını eğlenceye alan,²⁵ dikkatsizlik ve ihmal ile ömür sermayesini boşa harcayan hüsranda olandır.²⁶ Hikmetlerle dolu dünya gaflet hallerinde zindan olur. Gaflet cehaletle büyür denilir. Gaflet uykusuna dalmış cahile öğüt vermek, çorak bir yere

¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 758-9; Cürçânî, *Tarifat*, 167.

¹⁹ en-Nisâ 4/102; el-A'râf 7/179; Meryem 19/28.

²⁰ el-Mü'minûn 23/54, 63.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/37, 42-3; İsfahânî, *Müfredât*, 764.

²² M.Faik Yılmaz, "Kur'ân'da Gaflet Kavramı", *Dinî Araştırmalar*, 6/16(2003), 141 vd.

²³ Ebû İlsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Daavat" 65.

²⁴ Ramazan Elaltıntaş, *Gaflet*, (İstanbul: Semere Yayınları, 2010), 43 vd.

²⁵ Ebû'l-Fadl Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, (Beirut: Darü's-sadr, 1992), 11/497-9.

²⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Tenbihü'l-gafilin*, (İstanbul: Uyanış Yayınevi, 1987), 12; İsmail Karagöz, *Kur'ân'da Dört Kavram Nisyan, Cehâlet, Gaflet, Sefahat*, (İstanbul: Kar Yayınları, 2015), 14 vd.

tohum ekmek gibidir.²⁷ Gaflet kavramının eş anlam alanına giren kelimeler; “sehv/gafletten dolayı yanılmak”, “nisyan/gafletten dolayı unutmak, terk etmek”, “zuhûl/kasdî olarak gafletle unuttur gibi terk etmek” vb. sayılabilir.²⁸ Gaflet kavramının zıt anlam alanına “Habîr/bütün incelikleri ve gizlilikleri bütün yönleriyle bilen haberdâr”, “Basîr/herşeyi bütün yönleriyle gören”, “Alîm/her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen”, “hikmet/her şeyi ilim ve adaletle yerli yerinde sebeplerle yaratmak” vb. gibi kelimeler girer. Dalgınlık (yanılma) ve gafletin zıddı ilim ve iradedir.²⁹ Gafleti iki kısımda inceleyen Mâtürîdî, birinin yüz çevirme ve inat, diğersinin bilgisizlik ve yanılma olduğunu belirtir. Bilgisizlikten yanılma ile kaynaklanan gafletin herhangi bir yükümlülük gerektirmediğini; inat, duyarsızlık ve yüz çevirmeden kaynaklanan gafletin ise sorumluluk ve yükümlülük gerektirdiğini söyler. Bu durum bireyin hem dünyasını hem de âhîretini karartan bir sonuç olabilir. Yani hikmetleri inatla reddetmek ve muhalefete düşmek şeklinde yalanlama, tekzip, yüz çevirme, inkâr sonucu gerçekleşir.³⁰ Genel anlamıyla gaflet; dalgınlık, dikkatsizlik, yanılma, ihmal, bir şeyin gerekliliği ortada iken bunun hakkıyla idrak edilememesi çeşitli sebeplerle gerektiği şekilde imkanların değerlendirilememesidir.

2. Gâfil Olmayan Allah Tasavvuru

Kur’ân’da “Allah gâfil değil”³¹ ifadesiyle Allah’ın unutmadığı, şaşırmadığı ve yaratıklarının hallerinden habersiz olmadığı anlatılır. Allah’ın yaratılmışlar gibi aciz, cahil ve gâfil olmadığı, tam tersine kudretli, hikmetli bir ilah olduğu tasavvuru idrâklere sunulur. Allah gizli-açık, maddî-manevî, dünyevî-uhrevî hiçbir şeyden gâfil olmadan, her şeyi mutlak ilmiyle önünü-arkasını, başını-sonunu her yönüyle bilir ve her şeyi mutlak kudretiyle yaratır. Tenzîh (Allah’ın yaratılmışlık özelliklerinden arınmışlık)

²⁷ Ebû Abdillâh Hâris el-Muhasibî, *er-Ri’âye li-hukukillâh ve’l-kıyâm bihâ*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 387; Celâleddin Mevlânâ, *Mesnevî*, çev.Veli İzbudak, (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 1/79.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 11/497-9.

²⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-usûli’l-hamse*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/246.

³⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 11/277, 12/206.

³¹ el-Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmrân 3/99; el-En’âm 6/132; Hûd 11/123; İbrahim 14/42; el-Mü’minün 23/17.

ve adaleti gereği “kötülüğü Allah yaratmaz”³² görüşlerinin aksine, iyiliklerin de kötülüklerin de yaratıcısı olan Allah, ilmi, iradesi, hikmeti ve kudretiyle gafletten uzak her şeyi inayetiyle en güzel ve mutkîn bir şekilde yaratır.³³ Hikmetli evren ve eserler bir âlim ve kâdiri gösterir. Düşen her bir yaprağı, canlıların döllenesini, rahimlerde olanları en ince ayrıntısına kadar bilen³⁴ gâfil olmayıp yaratan Allah'tır.³⁵ Allah'ın gâfil olmadığını tekrarı, kudreti ve hikmetiyle her şeyi yaratmasını, Allah'tan hiçbir şeyin gizli kalmadığını,³⁶ yaratıkların hallerinden gâfil ve habersiz olmadığını, azıyla çoğuyla tüm yaptıklarının karşılığını mutlaka vereceğini de anlatır.³⁷ Kâdî de buna Allah'ın kendi fiilini irade etmesi sehv ve gaflet üzere olmaksızın fiillerini yapmasıdır, der.³⁸ “*Rabbin unutkan değildir*”³⁹ ifadesi “Rabbin insanlar gibi yanılan ve gaflete düşen değildir” demektir. İnsan bir şeyi başka şeyle meşgul olduğu için gaflet ve yanılma ile unutulabilir. “Tanrı külliyatı/tümelleri bilir, cüz'iyatı/tikelleri bilmez” tezini savunan felsefi görüşlerin aksine bu isim, sıfatlar ve ifadeler Allah'ın “İlim” sıfatını anlatır gibidir. Allah Âlîmdir; her şeyi bilendir, fiillerini bilerek sağlam ve pürüzsüz yapan, gâfil olmayan, âlimdir. İlahî fiillerde kulun fiili gibi unutkanlık ve gaflet halleri yoktur.⁴⁰ Kulun kalbinin cehalet, malayani meşguliyet gibi sebeplerle iradî olan imanî konularda gaflet geçerli mazeret kabul edilmez. Allah'ın gâfil olmadığı ifade edilen âyetlerde, gafletin zıtları olan haberdar ve basiret sahibi olmak, her şeyi bilmek, bilgisiyle gizli açık, görünür görünmeyen her şeyi kuşatmak, müşahede etmek, âdil,

³² Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî ebvabî't-tevhîd ve'l-adl*, thk. İbrahim Medkur-Tâhâ Hüseyin, (Kahire: yy. 1962), 11/91-3, 13/413-4; *Şerh*, 2/247; David Hume, *Din üstüne*, çev. Mete Tuncay, (İstanbul: İmge Yayınları, 1995), 209; William Montgomery Watt, *The Formative Period Of Islamic Thought*, çev. E. Ruhi Fiğlalı, (İstanbul: Şato Yayınları, 2001), 294-6.

³³ Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney-Lütfi Ay (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001), 23; *Theaitetos*, çev. Macit Gökbek, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009), 493-4.

³⁴ el-En'âm 6/9; el-Fâtır 35/11.

³⁵ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *el-İbane an usulî'd-diyane*, çev. Mehmet Kubat, (İstanbul: İsrâk Yayınları, 2008), 228-9.

³⁶ es-Sebe 34/3.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/256, 2/153.

³⁸ Abdülcebbar, *Şerh*, 2/214.

³⁹ Meryem 19/64.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, 110; *Te'vilât*, 2/156-7, 3/96, 9/154; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebssiratü'l-edille fî usulî'd-din*, thk. Bekir Topaloğlu-Şaban Ali Düzgün, (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 1/244.

hakîm, kudret sahibi olmak vb. gibi Allah'ın Habîr (herşeyden haberdâr), Âlimü'l-Gaybi ve's-şehâdeh (görünen ve görünmeyen her şeyi bilen), Allâmü'l-Guyûb (tüm bilinmeyenleri en iyi bilen), Basîr (her şeyi gören), Alîm, Âdil, Hakîm, Kâdir vb. isim ve sıfatların anlatımıdır.⁴¹ Kâdî, Allah'ın ilminin ebedî olup cehil, gaflet veya unutmama ile ilim sıfatından uzaklaşmasının câiz olmadığını, bilinebilen tüm şeyleri bilinmesi mümkün şekilde bilen, yani Alîm zât olduğunun bilinmesi gerektiğini belirtir. Allah, rahmândır, rahîmdir. Aynı şekilde alimdir, kadirdir. O, birçok sıfatı olan tek zâttır. Allah ezelde bizatihi Alîmdir.⁴² Buna göre Allah'ın gâfil, unutan, şaşırın ve yarattıklarının hallerinden habersiz olmadığını ve mutlak ilim sahibi olduğunun tekraren anlatımı, bireyi hakikî iman ve sorumluluk bilinci olan takvâ hallerine yönlendirmek için olmalıdır.

3. Kur'ân Âyetlerinden Gaflet

Kur'ân âyetlerinden gaflet, hayatta huzur ve mutluluğu reddetmek olabileceği gibi gaflet halleriyle ilahi gazaba uğramak ve dalalete düşmek şeklinde de gerçekleşebilir. Kur'ân'da insanların âyetler, mu'cizeler ve evrendeki delillerden gâfil oldukları için azabı ve cezayı hak ettikleri bildirilir.⁴³ Mâtürîdî psikososyal hayatta ibretlik olayları ve delilleri inatla, kibirle reddedip yüz çevirenleri gaflette oldukları için Allah'ın cezalandırdığını belirtir. Dünyada gafletle âdetullah, sünnetullah denilen yaratılış kanunlarını anlamama, bilimsel araştırma ve çalışmayı terketme de bir çeşit gaflettir.⁴⁴ Kur'ân'ın muttakiler için hidayet olması; bireyin gönlünü iradesiyle delillere, tefekküre, istidlâle açması ve Allah'ın da ona hidayet lütfetmesidir.⁴⁵ Allah Hz. Peygamber'e: "*Sana vahyettiğimiz bu Kur'ân ile en güzel kıssaları sana anlatıyoruz. Oysa sen önceden elbette gâfillerdendin*"⁴⁶ ifadesinde cahillik ve gafletten kurtardığını

⁴¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, 4, 5-10, 16, 254; *Te'vilât*, 2/23, 5/367-9, 6/119, 7/412-4, 8/161-2, 74, 9/391, 11/125, 273, 15/316-9; Abdülcebbâr, *el-Muğni*, 12/16 vd; 15/327, 334; *Şerh*, 1/74, 80, 102-4; *Müteşâbih*, 544-5, 707; *el-Muhît bi't-teklîf*, thk. Ömer es-Seyyid Azmî-Jean Jozef Houben, (Beyrut: eş-Şerîketu'l-Mısriyye, 1965), 41-2, 54-5.

⁴² Kâdî, *Şerh*, 1/260, 362; *Delâilü'n-Nübüvve*, 190.

⁴³ el-A'râf 7/136, 146; Yûnus 10/7-8, 92.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, 138-9, 169, 170; *Te'vilât*, 2/23, 6/39-40.

⁴⁵ Abdülcebbâr, *Müteşâbih*, 119-120.

⁴⁶ Yûsuf 12/3.

açıklar.⁴⁷ Fâtiha'da olduğu gibi âyetlerden sonra "âmin" denilmesi, gafletten uzak, Allah-kul iletişimi statüsünde "Kur'ân veya Allah ile konuşmak" olarak yorumlanabilir. Sözelimi Hz. Peygamber "bütün bunları yapan ölüleri diriltemez mi?"⁴⁸ âyetini okuduktan sonra "Subhaneke fe bela/Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim ki evet" derken Hz. Ömer "Ey İnsan! Kerîm Rabbin hakkında seni aldatan ne oldu?"⁴⁹ âyetini okuduğunda "ahmaklıktır Ya Rabbi" diye üç defa tekrarları.⁵⁰ Rahmân Sûresi'nde sık sık geçen "Rabbimizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" âyetinden sonra ashab "Rabbimizin nimetlerinden hiçbirisini inkâr etmeyiz Yarabbi!"⁵¹ diyorlardı. Bakara suresinin son âyetlerinin (Âmenerresûlü) sonlarında "âmin" demeyi Cibrîl, Hz. Peygamber'e telkin eder.⁵² Bu eğitimi alan sahabe dua âyetlerinden sonra âmin! demişlerdi. Âyetlerin sonunda âmin demek soru ile biten âyetlerin sonunda soruya göre mü'minin inancına ve kalbine uygun ma'kul cevap vermeye "Kur'ân ile veya Allah'la konuşmak" tabiri kullanılabilir. Namaz ve dua gibi ibadetler Allah ile konuşmak olabileceği gibi Kur'ân'ı düzgün ve doğru tarzda okumak ve anlamak da olabilir. Kur'ân'dan gaflet, bir yönüyle onu anlamadan okumak mecazen Kur'ân'la konuşmamaktır. "Kim Rahmân'ın zikrine (Kur'ân'ın hüküm, hikmet ve delillerine) karşı körlük ederse, biz ona bir şeytan musallat ederiz de kendisine arkadaş olur"⁵³ âyeti bunu açıklar gibidir. Kur'ân'ı anlamayan dünya-ahirette mutlu olamayan hakikatleri görmeyen sanki kör gibi olur. Anlaşılmayan, içindeki hükümleri tutulmayan Kur'ân okumayı Hz. Peygamber "gırtlaktan aşağıya inmeyen Kur'ân"⁵⁴ ifadesiyle mideye inmeyen gıdanın faydası olmayacağı gibi gafletle faydasının olmadığını anlatır. Tevrat'ı ezberleyip, okuyan ama içindeki hüküm ve hikmetleriyle

⁴⁷ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Müntekâ min 'ismetî'l-enbiyâ*, thk. Mehmet Bulut, (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2013), 216-9; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1981), 31/216-8.

⁴⁸ el-Kiyame 75/40.

⁴⁹ el-İnfitar 82/6.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 16/311, 17/89.

⁵¹ Tirmizî, 'Tefsir Rahman' 155.

⁵² Ebû Dâvûd Süleymân, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 'Salât' 154; Tirmizî, 'Tefsir Tin' 3344.

⁵³ ez-Zuhruf 43/36.

⁵⁴ Ebû Abdillâh İsmâîl el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 'Tevhid' 57.

amel etmeyi gâfilce hafife alanlar kitapları taşıyan hamal veya merkebe benzetilir.⁵⁵ Bununla Müslümanlara Allah'ın kitabı ve hükümleriyle ameli hafife alma ile Kur'ân'a karşı gaflet hali de buna benzer. Kur'ân, bireyin gafletten uyanmasını hedefler.⁵⁶ *"İman edenler daha önce kendilerine kitap verilen ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar!"*⁵⁷ ilahi ikazını Mâtürîdî: "Allah'ın kitabından gafil olmayın. Daha önce kendilerine kitap verilenlerin kitapları üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmayı terk ettikleri gibi siz de ey Müslümanlar! Allah'ın kitabı üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmayı terk etmeyin! Onlar bu sebeple gaflete düştüler ve kalpleri katılaştı. Siz de onlar gibi yapmayın ki sizin kalpleriniz de onlarınki gibi katılaşsın!"⁵⁸ şeklinde te'vil eder. Bireyin görevi; Kur'ân'ı, kâinat kitabını, ilahî hikmet ve hükümlerini akletme, sorgulama sonucu eylemlerle hayatı değerlendirebilme ve gafletten uyanmadır. Allah'ın rahmet ve hikmetleri, delilleri her yerde olduğundan kâinat, akıl sahipleri için hikmetlerle dolu bir kitap olduğu düşünülebilir. Evreni, kâinatı, yaratılışı, ilahi hikmetleri açıklayan ilim dallarına da bu gözle bakılabilir. İnsanı insan yapan en önemli latifelerinden akıl, bu hikmetleri yani hem Kur'ân hem de kâinat kitabındaki âyetleri, delilleri idrak ile gafletten uyanmada bir anahtar olmasıdır. Dolayısıyla Kur'ân'a, kainattaki hikmetlere, işlevsel akla, ilme ve araştırmaya değer vermeyen gâfil birey ve toplumlar cezasını sefalet, cehalet ve azap olarak dünyada ve ahirette çekerler. Akıllı bireye düşen sorumluluk; Kur'ân âyetlerinden bir an bile olsa gaflet hallerinde olmamasıdır, denilebilir.

4. İnsan Fıtratında Gaflet

Nankör bir varlık, aşırı hırsına düşkün, âciz, sabırsız ve tahammülsüz yaratılan insanın psikolojik, fizyolojik, biyolojik eğilimler, duygular, yetkinlikler ve yetenekler ile yaratıldığı vurgulanır.⁵⁹ Özgür irâdesini ve aklını işlevsel hale getirmeyenin gafleti hikmet ve hakikatleri yalanlama, inkâr, yüz çevirme ve

⁵⁵ el-Cum'a 62/5.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/217-8, 15/155, 309-312.

⁵⁷ el-Hadid 56/16.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 14/353.

⁵⁹ el-Mâide 5/19-21, Hûd 11/9-10; en-Nahl 16/4; el-Hac 22/66; el-Ankebût 29/65-66.

tekzip şeklinde iken,⁶⁰ mü'min bireyin gafleti ise şehvetleri yani nefsin heveslerinin akılı çelmesiyle olur. Böylece akıl ile nefis mücadele halinde her an sınanır. Mâtürîdî'ye göre dünya şehvetlerini ve lezzetlerini idrak için Allah insanı yaratırken ona bir nefis vermiş. Her türlü işin akıbetini ve sonuçlarını düşünebilmesi için bir de akıl lütfetmiş. Akıl bazı hallerde nefsi kendine çeker, gelecekte mükâfat olarak beklediği ücreti almak için nefsini ikna eder, bazı hallerde de nefis dünyada lezzet alabileceği hallerde akılı yanına çekmeyi başarabilir.⁶¹ "Allah'ın fitratı"⁶² ifadesi Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre Allah'ın bireyin yaratılışına koyduğu bilgi ya da ilk yaratılışta Allah'ın insan tabiatına bahşettiği psikolojik, fizyolojik ve biyolojik eğilimler, duygular, yetkinlikler ve yetenekler olabilir. "*Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası ve çevresi onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar*"⁶³ ifadesiyle yaratılıştaki akıl ve duygular gibi unsurların sonradan inanç ve davranış kalıpları ile değiştirilip, şekillendirildiği anlatılmaktadır. Fıtratta Allah inancını kabul edecek temiz bir yaratılış, vicdan, kalp temizliği vardır.⁶⁴ Allah ile kul arasındaki kulluk sözleşmesine (elest bezmi) göre Allah'ın "*Sizin Rabbiniz değil miyim?*" hitabına akıl ve büluğ çağına ulaşan her insan "*Evet, sen bizim Rabbimizsin!*"⁶⁵ diyerek karşılık verir. Anasından doğduğu gibi tertemiz kalması anlamında "ümmî", bozulmamış fitratla insanın Allah'a inanması; iman edecek bir yaratılışta selim kalp üzere doğması, yani her insanın iyiyi kötüyü ayırt edebilecek akıl, vicdan, kalp ve fitrata uygun İslâm'ı kabule hazır bir yaratılışta olmasıdır. "*Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz*"⁶⁶ isteğiyle Bezm-i Elest'teki bu kulluk sözleşmesini içeren Fatiha, tüm ibadetlerde okunur ve tevhid temelinde kulluk misakı her an hatırlanır ve tazelenir. Yaratılışın yani fitratın zararlı hal ve durumlardan korunması, duyu ve duyguların gaflet hallerinden uzak faydalı işlevlerde değerlendirilmesi her akıllı birey için dini bir sorumluluktur. Kendilerini devamlı kontrol etmeleri, bakmaları, dinlemeleri ve

⁶⁰ el-Enbiyâ 21/1.

⁶¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, 9, 11, 356; *Te'vilât*, 2/214, 9/255, 12/240-1, 13/335.

⁶² er-Rum 30/30.

⁶³ Buhârî, "Cenâiz" 80, 93; Ebü'l-Hüseyn Müslim, *es-Sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Kader" 22-25.

⁶⁴ Abdülcebbar, *Şerh*, 2/294.

⁶⁵ el-A'râf 7/172.

⁶⁶ el-Fâtiha 1/4.

düşünceleri, helal olmayan fiillerden kendilerini korumaları için⁶⁷ Allah insanları uyarır. Allah bireyi her ne kadar aceleci, gâfil ve sabırsız bir şekilde yaratmış ise de nefisini eğitime, ıslah etme, düzeltme imkânı da vermiştir. “İnsanın eli sıkı”;⁶⁸ “nefisler cimriliğe meyilli”⁶⁹ gibi ifadelerde insanın bu fitratı anlatılır. Allah “Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecek onlardır”⁷⁰ der. Yani nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmakla sabırlı, tahammüllü ve usanmayan bir karakter kazanılması mümkündür. Allah nefisini terbiye etmeye, emrettiklerinin tümünü yapmaya ve yasak ettiklerinden kaçınmaya kendisini alıştırmasını bireye emreder. Böylece birey Rabbin emrine uymaya ve yasakladıklarından kaçınmaya alışır. Hayatı gaflet hallerinden uzak, güzel bir şekilde ebedî hayatını kazanmaya yönelik azim, sabır ve iradeyle iyi yöne yönlendirebilir. İç âlemini, kalbini, nefisini tüm kirlerden temizlemesi, kendisine zarar verecek her türlü zararlı hal ve unsurdan koruması her bireyin kendi sorumluluğudur. Dolayısıyla fitrattaki yanılma ve gaflet niteliğini birey akıl ve nefis terbiyesi ile güzele, hayra dönüştürme yetisine sahip olması insanî nitelik, ilahî lütuf olmalıdır. Bu insandaki özgür iradeye verilen önemi de gösterir.⁷¹ Kâdî, “Şu dünya hayatında (gafletle) kör olan kimse âhîret hayatında da kördür”⁷² âyetini şöyle açıklar: “Akıllı birey müşâhede âlemi hakkında tefekkürü terk eder ve Allah’ın bu dünyada verdiği nimetleri anlamaktan gâfil kalırsa, Allah’ın âhîret için hazırladığı nimetlerden daha da gâfil olur”.⁷³ İman ve İslâm nefsi Allah’a teslimin adı iken mü’min de iç-dış dünyasında nefisini kontrol edebilen, aklını işlevsel hale getirip basiret ve ferasetle yaşayabilen tüm vaktini gafletten uyanık hallerde sabır ve şükürle değerlendirme yolunda sorumluluk sahibi birey demektir. Dolayısıyla dünyada gaflet perdesini aklından, kalbinden ve gözlerinden nefsin heva ve heves perdesini kaldırıp hakikî imanın gereklerine gözlerini açanlar saadetler içinde olabileceklerdir.

⁶⁷ el-İsrâ 17/36; en-Neml 27/74.

⁶⁸ el-İsrâ 17/100.

⁶⁹ en-Nisâ 4/128.

⁷⁰ el-Haşr 59/9.

⁷¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, 159 vd, 208-9; *Te’vilât*, 1/36, 115, 3/286, 7/105, 9/281-2, 10/138, 11/186, 339, 375-6.

⁷² el-İsrâ 17/66-72.

⁷³ Abdülcebbar, *Delâilü’n-Nübüvve*, 958.

5. Gaflet Vakti

Aklın ve özgür irâdenin kullanılmadığı, duyarsız olan her an gaflet vaktidir, denilebilir. Kur'ân'da sabah namazından önce, öğlen ve yatsıdan sonraki dinlenme ve uyku halleri gaflet vakti olduğu, Hz. Mûsa'nın halkının gaflet vaktinde şehre geldiği açıklanır.⁷⁴ Tedbir, tecrübe ve ihtiyatın azlığından, uyanık olmamaktan ve aklını kullanmamaktan dolayı yapılan yanlışlık, bilgisizlik ve yanılma "gaflet vakti" tabiri ile ifade edilir. Örneğin uyku, oyun ve eğlence gaflet halidir. Buna göre "gaflet vakti" öğle vaktinde kaylûle uykusu/istirahati veya bayram günü tatil zamanı anlamında kimsenin farkında olmadığı vakittir. Aynı şekilde Hz. Yakub'un, oğullarına "*korkarım ki gaflet halinde onu kurt kapar*"⁷⁵ demesi, "dalgın olduğunuz bir anda" veya "oyun ve eğlence halinde aklınız yerinde değilken" anlamına gelebilir.⁷⁶ Sahabîler sabah namazında bir yerde uyuyakaldıklarında Hz. Peygamber "*..Size gaflet veren bu yeri terkedin!*"⁷⁷ diyerek gaflet yerlerinden uzaklaşmasını önerir. Yer değiştirmek, hareketli olmak zinde olmayı da sağlayabilir. Uyku halinde bile nebi kalplerinin gaflette olmadığını "*Göz uyur ama kalp uyumaz*"⁷⁸ diyerek anlatır. Bu durum uyuyan annenin bilinci kapalı ve hiç sesi duymamasına rağmen çocuğun ağlamasını algılaması ve duymasına benzer.⁷⁹ Nebiler de gözleri uyusa bile vahye kalpleri açık olduğundan işitir, algılar, gaflet halinde değillerdir. Mâtürîdî, hikmet, hakikat, ahlâk ve adalet ilkelerinin idrâk edilip uygulanabildiği ve değerlendirilebildiği her bir gece, bin aydan hayırlı Kadir Gecesi temsiliyle olabileceği kanaatindedir.⁸⁰ Yani Kadir Gecesi sadece Ramazan ayına mahsus değildir. Kur'ân hikmetlerinin işlevsel akılla, tefekkürle kalp dünyasına nüzülü ve eylem olarak uygulanmasıyla birey yılın her bir ânını veya her gecesini gafletten uzaklaşmakla Kadir Gecesi gibi değerli yapabilir. Hayatın gaflet hallerinden uzak olması için ecelin gizlendiği gibi tüm geceleri gafletle değil ihya edilip değerlendirebilsin diye Kadir Gecesi

⁷⁴ en-Nûr 24/58; el-Kasas 28/15.

⁷⁵ Yûsuf 12/13.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/197, 11/19, 280, 16/198.

⁷⁷ Buhârî, "Mevakit" 35.

⁷⁸ Buhari, "Teheccüd" 16.

⁷⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 147.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/282.

gizlenmiştir. Kim yılın tümünü ihya ederse mutlaka Kadiri bulur,⁸¹ denilir. Her bir geceyi Kadir Gecesi gibi yapabilmek, Kur'ân sanki gönlüne nuzûl oluyor gibi değerlendirmek, bilinçli bireyin iradesinde olduğu da söylenebilir. Kur'ân'da kuşluk (duha) vaktine, fecir (sabah) vaktine, geceye (leyl), gündüze (nehar) ve asra (100 yıllık bir vakte)⁸² vb. gibi zaman dilimlerine yemin edilerek vaktin gaflet ile hüsrana döndürülmemesi istenir. Bu âyetleri okuyan bireyin yaşadığı zamanın kastedilmesi de mümkün diyen Mâtürîdî, bireyin yaşadığı vaktin değerli oluşunu, ömrü ve geçici dünya zamanını ebedî âhiret vaktine döndürebilme imkânı ile açıklar. Gerçek hüsrân dünyada değil âhirette ebedi kurtuluşun yokluğu olmalıdır. Allah'ın mü'min bireylerden cennet karşılığında mal ve can alışverişi yapması bir nevi Allah-kul arasında ticarettir.⁸³ Kul için bu kârlı ticarete zarar eden yani gaflet hallerinde bireyin hüsrân içinde olması dünyada zarardır. Dolayısıyla gaflet vakti, aklın, bilginin ve iradenin özgürce kullanılmadığı bilgisizlik, cehalet ve uyku halleridir. Bireyin görevi, gaflet vakitlerinde olası zararlara düşmemesi, defetme tedbirlerini tecrübeler ışığında alması, tevekkül, sünnetullah denilen yaşama kanunları çerçevesinde hayat sürmesidir. Hikmetlerle dolu sınama dünyasının yaratıcının rızâsı doğrultusunda piskososyal işlevlerde olmayıp zamanın boş ve hüsrân olarak geçirilmesi gaflet vakitleri olarak adlandırılabilir.⁸⁴Tüm vakitler Allah'ın bireylere sunduğu hamd ve şükredilmesi gereken lütuf ve nimet iken hayatın, sıhhatin, zamanın değerini bilmeyip gâfil olanlar için büyük bir kayıp hüsrân olabilecektir. Mahşerde “*öğüt alabilecek bir kişinin öğüt alabileceği kadar uzun bir zaman diliminde sizi yaşatmadık mı?*”⁸⁵ ifadesiyle ömrün nasıl bir şekilde kullanıldığı da sorgulanır.⁸⁶ Yani bireye dünyada verilen sıhhat, vakit, zaman vb. gibi her türlü nimeti, imkanı değerlendirip değerlendirmedığının, şükredip şükretmediğinin hesabı en ince ayrıntısına kadar sorulacaktır.⁸⁷ Vaktini boşa geçiren, zamanını iman, tevhid, sabır ve şükürle

⁸¹ Müslim, “Sıyam” 220.

⁸² ed-Duha 93/1; el-Fecr 89/1; el-Leyl 92/1-2; el-Asr 103/1.

⁸³ et-Tövbe 9/111.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, 540-1; *Te'vilât*, 1/82, 2/232-3, 17/317-8.

⁸⁵ el-Fatır 35/37.

⁸⁶ Tirmizî, “Kıyamet” 1.

⁸⁷ et-Tekâsür 102/8.

değerlendirmeyen, aklını kullanmayan, düşünmeyen, sorgulamayan gâfil bireylerden oluşan toplumlar huzur, mutluluk ve erdeme ulaşamazlar.⁸⁸ Buna göre aklın, özgür irâdenin bilinçli bir şekilde kullanılmadığı her an gaflet vaktidir. Birey kendisine nimet olarak verilen vaktini ve imkânlarını en karlı bir şekilde değerlendirmekle sorumlu olduğu söylenebilir.

6. Gaflet Toplumu

Gaflet toplumu,⁸⁹ ümmî/akletmeyen, ibret almayan fertlerden oluşan topluluklardır denilebilir. Mâtürîdî'ye göre gâfil bireylerden oluşan toplumlar tutum ve davranışları yüzünden azap görürler. Kâdî, bunu ilahi hikmetlere sırt çevirmeleri, iyilik ve güzelliklere isyan etmeleri şeklinde açıklar. Sonunda gaflet hali inkâra yönlendirebilir. Birey, sevme, acıma ve yardımda bir beden azaları gibi olması gerektiğinden, çevreye ve olup bitenlere duyarsızlık gaflettir. Mü'min birey sevme, acıma ve merhamette sosyal hayatta duyarlıdır.⁹⁰ Psikososyal hayatta duyarlılık mü'min bireyin önemli bir özelliği olduğundan Mâtürîdî'de duyarsızlık yani gâfillik kalbî hislerin ölmesi⁹¹ gibidir. Sosyal hayatta kötülükleri önlemede el, dil ve en son merhale olan kalbî reddediş imanın zayıflığından kabul edilir.⁹² Allah, *"iyilik ve fenalıktan sakınmakta birbirinizle yardımlaşın, günah ve haddi aşmakta yardımlaşmayın!"*⁹³ ilkesi ile gafleti fert ve toplum hayatından hep birlikte kaldırmayı önerir. Sırat-ı müstakîmden sapanlara, hesap verme gününden gâfil olmaları yüzünden çok ağır bir azap olacağı,⁹⁴ yararlı işler yapmak dışında gaflet halindeki bireyin günah tutumlarının karşılığının dünyada ve âhirette olacağı konusunda bireyler uyarılır.⁹⁵ Gafletten uyanmada özgür iradenin önemi ve değeri olduğu gibi toplumda da önemli bir yeri olmalıdır. *"Bir toplum kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların hallerini değiştirmez, nimeti de almaz"*⁹⁶ ilkesini dikkate değer bulan Mâtürîdî'nin bireyin sorumluluğunu öne

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/107, 17/315-6.

⁸⁹ el-Yâsin 36/6.

⁹⁰ Buharî, "Edeb" 27.

⁹¹ et-Tövbe 9/87, 93.

⁹² Müslim, "İmân" 78.

⁹³ el-Mâide 5/2.

⁹⁴ Sa'd 38/28.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/428, 434, 12/61-2, 240-2; Abdülcebbar, *Tenzih*, 347.

⁹⁶ el-Enfâl 8/53; er-Ra'd 13/11.

alarak gaflet hallerinden uzak olması hikmetiyle bireyin özgür iradesine değer atfettiği söylenebilir. Kâdî'ye göre de toplumun fertleri şükür veya isyan durumunu kendi özgür iradeleriyle yapmaları ve sonuçlarına katlanmaları gerekir. Bir toplum kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez, nimeti de almaz. Allah bir toplumu kötülüğe layık görürse ona da kimse engel olamaz. Çünkü onların kendilerini Allah'a karşı koruyabilecek kimseleri yoktur.⁹⁷ Gaflet toplumu Mâtürîdî'ye göre sırf küfür yüzünden helâk edilmez, ancak şu gâfil tutum ve davranışları yüzünden azap görürler:

Birincisi: Delilsiz, gelişi güzel helâli haram, haramı helâl saymaları; Hakkı batılla karıştırıp insanları aldatma ve dünyevî çıkarları için doğru bilgiyi gizlemeleri (ketm).

İkincisi: Nebi ve mirasçısı âlimleri hak ve hakikati söyledikleri, insanlara hakkı, hakiki bilgiyi tavsiye ettikleri için öldürmeleri; onlara eziyet etmeleri ve memleketlerinden sürmeleri.

Üçüncüsü: Bâtil yolda olduklarını bildikleri halde inatla hak, hikmet ve hakikatlere karşı çıkmaları; Hakka batıl elbisesi giydiren hak diye sunmaları; kibirle inançlara baskı kurmaları.

Dördüncüsü: Kötülük ve zulümlere destek vermeleri; Allah'a yaklaşıp arınmak isteyenleri “*temiz insanları şehrinizden/memleketinizden sürün çıkartın*”,⁹⁸ yani arınmaya ve arındırmaya çabalayan insanlara zulüm ve eziyet etmeleridir.

Böylece gaflet, cehâlet, taassup içinde şaşkın ve sapıtmış bireylere münkerleri taklidle yaptırımlarıdır. Buna göre akıllarını çalıştıranları, hak ve hakikati, hikmetleri yaşayanları yurtlarından süren, zulmeden, eziyet eden, hapseden, haksızlıkla mallarına el koyan fertlerden oluşan toplumlar cehalet ve gâfil toplumlardır, denilebilir. Allah zalim ve gafil toplumları azaptan kurtarmaz, güzelliklere de ulaştırmaz. Bir diğer yönüyle de gaflet toplumu; aklını, iradesini kullanmayan, düşünmeyi, istidlâli, araştırmayı, sorgulamayı terk eden gâfil fertlerden oluşan birlikteliklerdir. Gâfil toplumun nitelikleri, ilahi emir ve yasakları gafletle yanlış anlamak, dini siyasî dünyevî gayelere alet etmek, dinin emrettiği

⁹⁷ Abdülcebbar, *Tenzih*, 200.

⁹⁸ el-A'râf 7/82; en-Neml 27/56.

bir çok ahlâkî, siyasî ve sosyal faziletlerden gaflet hallerinde olmak da sayılabilir.⁹⁹ Kur'ân'da toplum içinde iyi ve güzel psikososyal eylemler yapmaya çağıran, ma'rûfu emredip münkerden vazgeçirmeye çalışanları Allah'ın saadete ulaştıracağı, insanlar için onların en iyiler olduğu ve Allah'ın onlara rahmet edeceği anlatılır.¹⁰⁰ Bireylerin hiç ses çıkarmadığı, kötülüklerle engel olmayıp gaflet ve duyarsızlıklar içindeki topluma felâket ve azabın umumî geleceği ikazı da vardır.¹⁰¹ Nuh toplumu fuhuş ve sefaletlerinde, Âd toplumu dünyevî güç ve kuvvetleri ile zulümlerde, Medyen toplumu ölçü ve tartıda, ticarete hileye, İsrailoğulları da inat, kibir ve taassupları temelinde gaflet türü eylemlere prototip oluştururlar.¹⁰² Toplum hayatı bir organizma gibi telakki edilir; duyarsız kalan, tepki vermeyen gâfil bireylerden oluşan toplumların zarar görüp sonunda da yıkılacağı belirtilir.¹⁰³ Kur'ân'da gâfil birey ve toplumların niteliklerinin tekraren çeşitli kıssa ve olaylarla ayrıntılı bir şekilde anlatılması mü'min/müslüman olduğu iddiasındaki bireyin gaflet türü eylemlerden göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa uzaklaşmasına, kendisine ve çevresine zarar vermesini engellemesine yönelik hidayet amaçlı olmalıdır. Sosyal hayatta iyiliği emretme, kötülükten vazgeçirme psikososyal eylemlerini birey kendinden başlayarak aile, çevre, toplum, ülke ve dünyaya doğru yapması gerekir. Dünya ve âhiret hayatını inşa ve ihya etmek isteyen bilinçli birey, gafletin sebep ve sonuçlarını iyi bir şekilde öğrenmesi, psikososyal eylemlerle kendisinin ve çevresinin gaflet perdelerinin kaldırılmasını sağlamalıdır.¹⁰⁴ Dolayısıyla gaflet toplumu, kendi nefsanî dünyevî çıkarları yönünde tutum ve davranışları işleyen gâfil bireylerin çoğunlukta olduğu, ümmî akletmeyen, olaylar ve hikmetlerden ibret almayan cehâlet ve zulüm türü eylemleri inatla yapan fertlerden oluşan topluluklardır. Gaflet hallerinden uzaklaşmakta toplumun her ferdi sorumludur denilebilir.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/415-6, 10/396; Abdülcebbar, *Delâilü'n-Nübüvve*, 760 vd.

¹⁰⁰ Al-i İmrân 3/104, 110; et-Tövbe 9/71.

¹⁰¹ Buhârî, "Şerike" 6.

¹⁰² Sadık Kılıç, *Kur'ân'da Günah Kavramı*. (Konya: Hibaş Yayınları, 1984), 171, 175.

¹⁰³ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Siyasetü'l-medeniyye*, (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1995), 18, 79; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 3/33 vd.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/140, 548, 7/181; Abdülcebbar, *Şerh*, 1/236.

7. Gözlerden Gaflet Perdesinin Kaldırılması

Kur'ân'da "hicâb/gözlere perde çekme", "vakır/kulakları duymaz hale getirme", "gulf/perdeli, örtülü", "ekine/kapalı", "sedd/engel, örtü" ve "iğşâ/perde" gibi terimlerle ifade edilen gaflet, tefekkür ve istidlâli iradî olarak terk etmenin bir sonucu sanki siyah bir kılıf/ perde ile görme ve işitme gibi kalbî yetilerin örtülmesidir.¹⁰⁵ Kalp, hak ve hikmetleri kavrayacak; akıl, hak ve hikmetleri bulacak ve düşünecek; göz, hak ve hikmetleri, işaretleri, kanıtları görecek; kulak ise, hak, hikmet ve hakikatleri duyacak şekilde yaratıldığından bunları yaratılış hikmeti üzere yerli yerinde kullanmayıp habersiz ve sorumsuz gibi davranma gaflet halidir. Geleceğe dair plan program yapmama ve âhirete hazırlanmama bir gaflet olduğu gibi, dünyada psikososyal vazife ve sorumluluklar hususunda dikkatsiz ve dalgın davranma da bir çeşit gaflettir. Başa gelen bela ve musibetlerin bir hikmeti de bireyin acizliğini idrak etmesini ve kalbin gafletten uyanmasını hedeflemesi¹⁰⁶ ve kulu sabra ve şükre yönlendirmesi olduğu söylenebilir.

*"Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın; (halini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği bireyi gördün mü?"*¹⁰⁷ âyetinin te'vilinde Mâtürîdî, heveslerine uymakla bireyin tefekkürü ve tedebbürü yapamayacak şekilde körelmesi, dünya güzelliklerine gafletle takılıp âhireti unutmamasıyla oluşan inkâr/reddetme ve tekzip/yalanlama perdesi olduğunu söyler. Kâdî'ye göre aklî ve kalbî yetileriyle inkârı, isyanı, düşünmeyi, tefekkür terk etme sebebiyle psikolojik gaflet perdesini bireyin özgür iradesiyle çekmesidir.¹⁰⁸ Kur'ân'da hak ve hakikatleri görmeye, bilmeye engel gaflet perdelerinin âhirette gözlerden kaldırılacağı açıklanır. *"Gaflet içindeydin, artık gözünden perdeni kaldırdık, artık gözün keskindir"*¹⁰⁹ ifadesini Mâtürîdî, gözlerin hikmet ve hakikatleri görmesine engel, cehalet, şek ve şüphelerin kaldırılması olabilir, çünkü gaflet bilginin, idrakin ve gerçeğin oluşmasına, hikmetlerin

¹⁰⁵ el-Bakara 2/88; el-Fussilet 41/5.

¹⁰⁶ John Bowker, *Problem Of Suffering In Religions Of The World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 101-2.

¹⁰⁷ el-Câsiye 45/23.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/335; Abdülcebbar, *Tenzih*, 386.

¹⁰⁹ Kâf 50/22.

iyi bir şekilde anlaşılmasına mâni olur, der. Bu âyet gaflet halindeki bireye sanki şöyle seslenmektedir:

'Sen dünyada iken böyle bir güne kavuşacağından, bu duruma düşeceğinden habersizdin. Gaflette olduğun bu gerçeği şimdi gözlerinle gördün ve hakikati anladın. "Cehennemî ayan beyan ayne'l-yakîn bizzat gözlerinle göreceksin!"¹¹⁰ âyetindeki gibi ayne'l-yakîn herşeyin arka planını yapıp ettiklerinin en ince ayrıntısına kadar karşılığını gözlerinle göreceksin akıl ve kalbinle bilecek, hakke'l-yakîn yani her şeyin karşılığını duyu ve duygularınla bizzat yaşayacaksın!"¹¹¹

Âhirete kesin imân; bireye hesap verilebilirlik, dünyada işlenen amellerin karşılığının mutlaka olacağı bilincini verir. Mizân, cennet ve cehennem merhalelerinin iyi bir şekilde bilinmesi ve inanılması; dünyada kulların yaptıkları her şeyin karşılığını Allah'ın eksiksiz tastamam vereceği ilahî adâleti idrak etmeyi ve sorumluluk bilinci demek olan takvâyı yaşamayı da sağlar. Gözlerden gaflet perdesinin takvâ ile kaldırılması daha dünyada iken âhiret merhalelerine inanmakla yani basîret (kalp gözü ile görme), firâset (hikmetlerin incelikleri ve delilleri anlama fıkhetme) ile mümkündür. Bu hikmet "Allah bir kulundan râzı olup sevdiğinde, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı gibi olur"¹¹²; "Mü'minin ferâsetinden sakının, o Allah'ın nuruyla yani O'nun hidayeti ve yönlendirmesiyle görür"¹¹³ denilmesi gibi mecazî benzetmelerle sanki gaflet perdesinin dünyadayken kaldırılmasıdır. Kul her zaman okuduğu Fâtiha sûresinde "Din gününün Mâliki"¹¹⁴ diyerek âhireti hatırlar; kul hakları ve borçlarla karşılaşmayı, helâlleşmeyi, haşri, mizanı daha dünyada iken yaşamış gibi olur; hesap verilebilirlik şuuru ile dünyasını sabır ve şükürle değerlendirir; güzelliğe, cennete yani saadatlere çevirebilir.¹¹⁵ Gaflet'in zıddı hikmet, hidâyet, ilim, firâset ve basîret olduğundan birey kesin, hakiki ve objektif bilgiye

¹¹⁰ el-İnfitar 82/11-12.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 14/106.

¹¹² Buhârî, "Rikâk" 38.

¹¹³ el-Hicr 15/75; Tirmîzî, "Tefsir" 16.

¹¹⁴ el-Fâtiha 1/3.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/17, 31-2, 2/278, 4/227; 15/94, 17/399; Abdülcebbar, *Mütesâbih*, 9-10; *Tenzih*, 112 vd; *Şerh*, 1/158.

dayanan hakikî imân ve tevhid ile gaflet halleri ortadan kalkabilir. Bu durum irâdeyle, hikmet ve hakikatlerin gönülden kabulü ile yani hakikî iman temelinde takvâ ile gerçekleşebilir.¹¹⁶ Dolayısıyla gözlerinden gaflet perdesinin kaldırılmasıyla birey ilahi hikmetleri kavrayabilecek, yaptığı her şeyin arka planını ayne'l-yakîn görecek, işlediği psikososyal eylemlerin karşılığını da hakka'l-yakîn yaşayabilecektir.

8. Şeytanın Gaflet Halinde Vesvesesi

Kötü duygu ve kötülüklerin sembolü olarak görülen şeytanın, aklını kullanmayan ve gaflet halindeki bireye vesvese vermesi, onun içgüdü ve dürtülerle kalbî, zihnî dünyasını etkilemesidir. Eylemlerin psikolojik kaynağı olan fikir ve uyarıcılardan iyiliğe yönlendiren kısmına “ilham”, kötülüğe yönlendiren kısmına da “vesvese” denilir; vesvesenin şeytandan ilhamın da melekten geldiği belirtilir.¹¹⁷ Şeytanın yaratılmasının bir hikmetinin bireyi gafletten uyanık tutması olduğunu söyleyen Mâtürîdî, “birey şeytanın vesvese, unutturma ve günahı süslü göstermesine karşı aklını kullanarak gafletten uyanmalı ki dünya sınavını kazanabilsin” der. Bu konuda nebilerin küçük günahattan (zelle) sonra kalbî pişmanlıkla tövbe ettiklerini örnek verir. Yani insan türünden gönderilen nebilerin gafletten uyanma, hatadan sonra tövbe rehberliğini önemser. Kişiyi günaha sevkeden nefsanî arzu, gaflet, şiddetli öfke, tarafgirlik, ümitsizlik gibi psikolojik faktörleri sıralar.¹¹⁸ Rahmân Allah'ın hüküm ve hikmetlerine karşı inatla körlük edene kötülük telkin eden bir şeytan musallat edilir, kendisine arkadaş olur.¹¹⁹ Bireyin iradi olarak kalben şükretmemesi “gaflet” olarak tanımlanabilir. Kalp, üzerindeki lütuf ve nimetlere şükretmek, kötü hallere de sabretmek dolayısıyla âhiretini inşa için hikmet dolu dünyada her an sınanır. Kalp Hakk'ı kavrayacak, akıl Hakk'ı bulacak ve düşünecek, göz Hakk'ı ve Yaratıcıya âit delilleri, işaretleri, kanıtları görecek ve kulak da Hakk'tan gelen hikmetleri ve daveti duyacak şekilde yaratıldığından bunları yaratılış hikmeti üzere yerli yerinde kullanmayıp habersiz gibi davranma şükürsüzlük yani gaflet

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 14/106.

¹¹⁷ İsfehanî, *Müfredat*, 551; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 13/237-8.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Tevhid*, 518, 522, 525-6, 541-2; *Te'vilât*, 1/98-9, 245.

¹¹⁹ ez-Zuhruf 43/36; Osman Selim, *100 Soruda Şeytan, Cin ve Ruh Tasavvuru*, (İstanbul: Cinius Yayınları, 2020), 11 vd, 48.

halidir. Âhirete hazırlanmama gaflet olduğu gibi, dünyada psikososyal vazife ve sorumluluklar hususunda dikkatsiz ve dalgın davranma da bir çeşit gaflettir. Başa gelen bela ve musibetler, acizliği ve kalbin gafletten uyanmasını hedefler, çünkü hikmet dolu dünya sınaması sabır ve şükür iledir. Kul şükreder ve sabrederse Allah ona nimetlerini artırır. Şeytan türlü türlü oyun, hile ve nefsi entrikalarla gaflet halinin devamını ister. Akli kullanmaya engel şeytan gibi gizli-açık kötü niyetlilerin vesvesesi ve işidir. Şeytan ve dostlarının hilesi zayıf ise insanların çoğu neden şeytana aldanıyorlar? sorusunu Mâtürîdî şöyle cevaplar: *"Eğer şeytandan bir vesvese içine gelirse hemen Allah'a sığın! Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir sapırtıcı fikir doğduğunda onu düşünüp hemen gerçeği görürler"*¹²⁰ emri ile *"Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur"*¹²¹ hakikatine göre kulun gaflet hallerinde şeytana yakalanmasıdır. Allah'a sığınmayı, onun emir ve yasaklarını gafletle unutana insan ve cin şeytanları vesvese¹²² verebilirler. Bu görüşünü Mâtürîdî, Hz. Âdem emri unuttuğunda¹²³ İblis de onun gaflet halini değerlendirmişti, diyerek temellendirir. Birey şeytan ve şeytanî tavırlara karşı Allah'ı anmak yani onun emir, yasak ve hükümlerini hatırlamak ve ona sığınmak yani sebeplere, tecrübelerle uyup akıllıca davranıp gâfil olmaması, onun rızasına uygun eylemler yapması, gazâbını gerektiren kötülük türü eylemleri yapmaması görevidir. Şeytanın (nefsi arzu ve heveslerinden, kötü nitelikli dürtü ve içgüdülerin) tasallutundan kurtulmak için kumar, dikili taşlar, içki, fal ve şans gibi oyunlar ve haramlardan uzaklaşmalıdır.¹²⁴ Kâdî'ye göre vesvese kalbî bir hal olup kalbi meşgul eden ve dini konularda şaşkınlık doğuran bazı fikirlerin telkiniyle oluşur. Nefsin arzularına uyan ve inkârcı kalp, bu yıkıcı fikirlerden kurtulmanın yollarını -Allah'ın emir ve yasaklarından kaçınma yollarını- bilemeyince vesveseden zarar görür. Bilen, hakikî iman eden ihlaslı kullara ise şeytanın adımları ve gücü tesir etmez. Şeytan *"Size karşı bir gücüm, kuvvetim yoktu, ancak sizi dâvet ettim, siz*

¹²⁰ el-A'râf 7/200-1.

¹²¹ en-Nahl 16/99.

¹²² en-Nisâ 4/76.

¹²³ Tâhâ 20/115.

¹²⁴ el-Mâide 5/90-91; es-Sebe 34/21; İbrahim 14/22.

de icâbet ettiniz bana; beni kınamayın, kendinizi kınayın"¹²⁵ diyerek bu gerçeği itiraf eder. İhlas sahiplerini, âlimleri ve akıl sahiplerini vesvese ile kandıramaz. İnsanlar Allah'ın lütfuyla şeytanî kötülüklerden gelen tahrikleri fark etme imkanına sahip kılınmıştır. Bireyin görevi; şeytanlar ve meleklerin kalbî telkinlerini sorumluluk yönünden bilmek, manevî-ruhî hayatı etkileyebilecek kalbî fil ve vesveseler konusunda dikkatli olmaktır.¹²⁶ Şeytanî içgüdü ve dürtüler gerçekte pasif, uyanık kalplerde reddedildiği için sürekli vesvese veremese de yeniden etkin olabileceği gaflet süreçleri için fırsat kollarlar. Buna göre gafleti kalpten kovmanın yolunun hakikî iman ve takvâ halleri ile olabilmesidir. Şeytanî tuzak ve gaflet hallerinden uzaklaşmak, işlevsel akılla kalbi ve yetilerini, duyu ve duygularını psikososyal iyi ve güzel işlevlerle yaşatmak, kötülüklerden kendini ve çevresini korumakla her bireyin sorumlu olduğu söylenebilir.

9. Gâfil Kalbin Mühürlenmesi

Kur'ân'da kalp duruluğu, temizliği, vesvesesi, hastalığı, perdelenmesi, paslanması, sapması, taşlaşması ve mühürlenmesi gibi psikolojik kalp halleri anlatılır.¹²⁷ Maraz, gâfil, taş, perdeli, kılıflı, mühürlü gibi kalbin olumsuz tavır ve halleri özgür iradeyle oluştuğu gibi selim, münib, temiz, ürperen ve mutmain kalbin olumlu hal ve eylemleri de özgür iradeyle oluşur.¹²⁸ Gâfil kalp; kötü heves ve arzularına uyarak geçici dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp nefsin aşırı istekleri peşinde koşan, şükrü ve âhireti unutan, zamanını değerlendiremeyen kalp halidir.¹²⁹ İmân dolu kalp ise gafleti ve cimriliği reddeder. Duyarsızlık bir çeşit gaflet olduğundan can ve mallarıyla sosyal hayatta psikososyal ilke ve güzelliklerin yayılmasında gayreti olmayanların kalpleri kararır. Heveslere uyan, dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp âhireti unutan gâfil kalp mühürlenme sürecine girer. Yani bireyin inat ve yanlışlarında ısrarı, pişman olup yenilenme cehdi göstermemesi iman kabiliyetinin kapanmasına neden olur.¹³⁰ Mu'tezile kulun

¹²⁵ İbrahim 14/22.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/339, 9/242, 17/404-5; Abdülcebbar, *Tenzih*, 54; *Müteşâbih*, 522-3; *Delâilü'n-Nübüvve*, 860.

¹²⁷ el-Bakara 2/10; Al-i İmran 3/151; et-Tövbe 9/45, 77, 125; el-Hac 22/53.

¹²⁸ Osman Oral, "Mâtürîdî'ye Göre Kalp Mühürlenmesinin Psikososyal Sebepleri", *Turkish Studies*, 15/1(2020), 499 vd

¹²⁹ el-Kehf 18/28; el-Mü'minûn 23/54, 63.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/50, 10/37, 42-3, 13/335.

kötü nitelikli eylemlerini Allah'ın yaratmadığı ve kulun kendisinin yarattığı tezi ile kalp mühürlenmesini Allah'ın yaratmadığını savunurken, Cebri/determinist anlayışlar ise 'her şeyi Allah yarattığı gibi kalp mühürlenmesini de Allah yaratır yani kalp mühürlenmesinde kulun sorumluluğu yoktur', derler.¹³¹ Bu tür görüşleri reddeden Mâtürîdî, Allah yaratıcılıkta, rızık vermede ve rablikte birdir, der. "*Sizi de, yaptıklarınızı da Allah yarattı*"¹³² âyeti ile insanın fiilinin yaratıcı hikmet ve kudret sahibi Allah, fiili kesb edenin, yani özgür iradesiyle iyiliği veya kötülüğü seçen ve işleyen kul olduğunu delillendirir. İman ve inkâr gibi her türlü kalp eylemlerinin hiçbir şekilde baskıyla oluşamayacağını belirten Mâtürîdî, sorumluluğun kula âit olduğunu savunur. Özgür iradesiyle birey "kalp, göz ve kulak"¹³³ gibi organlarıyla yaptığı her tür fiilden beşer olmanın gereği sorumlu olur. İyi-kötü, güzel-çirkin nitelikli her şeyin yaratıcısı Allah olduğundan ¹³⁴ mühürlenme dahil kalbî eylemleri de yaratan Allah'tır.¹³⁵ Mâtürîdî, kalp nefsin süflî aşırı isteklerine değil de Allah'ın emrine uyup nefsin terbiye etseydi dünyasını da ebedî hayatını da cennetlere çevirebilirdi. Fakat kalbin güzelliklerine heves, arzu ve istekler engel olunca "*Kötü eylemini çekici ve güzel gören kimse ile doğru dürüst işler yapan gibi olur mu?*"¹³⁶ ile "*Ölü iken dirilttiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkmayacak durumdaki gibi olur mu?*"¹³⁷ denildiği gibi karanlıklar içindeki gâfil kalp aydınlığa çıkamaz der. Heva ve heveslere uyan, dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp âhireti unutan gâfil kalp zarardadır. Kesin, hak ve objektif bilgiye dayanıldığında gaflet halleri de ortadan kalkar. Allah'ın hükümlerinden gâfil olmayanlar, Allah'ı zikredenler dünyada ve âhirette cennet gibi güzellik ve saadetlerle müjdelenirler.¹³⁸ Hak ve hikmetleri gören, duyan, akleden, hidayete ulaşan, şefkat, sevgi, merhamet taşıyan, hatadan sonra tövbe eden tevhid ve takvâlî kalp; kör, sağır, inatçı,

¹³¹ Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 8/25; Fahrüddin er-Râzî, *Kitabu'n-Nefs ve'r-ruh ve şerhu kavahuma*, thk.M.Sağır Hasen el-Ma'sumi, (İslâmad: Matbaau Mahedi'l-Ebhâsi'l-İslamiyye, 1968), 78 vd.

¹³² es-Saffat 37/96.

¹³³ el-İsrâ 17/36.

¹³⁴ es-Saffat 37/96.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, 488, 496, 503; *Te'vilât*, 8/21, 274-5, 10/220, 14/249.

¹³⁶ el-Fatır 35/8.

¹³⁷ el-En'âm 6/122.

¹³⁸ el-A'râf 7/146; Yûnus 10/7-8.

taşlaşan, katılaştan, idrâk etmeyen, düşünmeyen, perdelenen ve mühürlenene hallere de dönüşebilir. Kalbi mühürlenene, kalp ve vicdana hitap eden delilleri görmez ve manen kör olur; sadece kâfir olmakla kalmaz, bazı insanî hasselerini de kaybeder.¹³⁹ Mâtürîdî ve Kâdî'ye göre kalp mühürlenmesinin sebebi, kalbin gaflet ve zulüm türü psikososyal eylemlerinden sonra nedametsiz halini inad, kibir ve ısrarla sürdürmesi, arındırma ve düzeltmede akli ve iradesini iyi yönde kullanmamasıdır.¹⁴⁰ Psikolojik bir hal olan kalp perdelenmesi, hastalanması, taşlaşması ve mühürlenmesi bir sürecin sonuç göstergesidir. Birey, özgür iradesiyle selim, münib, temiz, ürperen ve mutmain kalp halleriyle yaşamakla da sorumlu olmaktadır.

10. Salâttan Gaflet

Mâtürîdî "salâttan gafleti",¹⁴¹ gönülsüz, ihlâssız psikososyal eylemlerin yapılması olarak te'vil eder. Münâfık ve kâfirin niteliği gibi kulluk görevlerini üşenerek, gönülsüz isteksizce gösterişle yapmaktır, der. Bireyin kendisine gerekli ve faydalı dini yükümlülükleri ciddiye almadan gönülsüz ve ri'yâ ile ifâsı, hayâsızlık ve kötülükten alıkoymama sonucunu da getirir. İçten, gereği gibi güzel bir şekilde yapılan salât, kişiyi hayâsızlık ve kötülükten alıkoymaştır.¹⁴² Musallînden kast edilen mana Allah'a ibadet türü eylemleri yapanlar olabilir. Diğer bir te'ville musallîn, muvahhitler yani Allah'ın birliğini tasdik eden bireylerdir. Namaz, oruç ve zekât gibi dini yükümlülüklere inanmayanların (müşrik, münâfık ve kâfir kişilerin) eylemleri gibi gösteriş ve dünyevî çıkarlar için aldatma ve kandırma niyetiyle yapılmama ikâzıdır.¹⁴³ Mâtürîdî salât kavramını iki şekilde te'vil eder. Biri, Arapların bildiği onların lügatındaki salât yani "*Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar*"¹⁴⁴ ifadesindeki gibi niyaz, yardım, senâ, hamddir. Yani salât, Allah'a duâ, istiğfar, sırat-ı müstakîm'e yardımdır. Bu durum bireyin devamlı bir şekilde ve her durumda Allah'a niyazda bulunan, ihtiyaçlarını ona arz eden, öven, iman,

¹³⁹ Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz fî Mezânni'l-Îcâz*, çev. Abdülmecid Nursi (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 232.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, 159 vd, 208-9; *Te'vilât*, 1/301-2, 6/9, 9/50, 12/17-8, 240-1, 13/335.

¹⁴¹ el-Maûn 107/3-5.

¹⁴² el-Ankebût 29/45.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 16/270-1.

¹⁴⁴ el-Ahzâb 33/56.

tevhid yolunun ihyâ ve inşâsına yardımcı olan, onun büyüklüğü ve yüceliğini anlatan biri olmasıdır. Diğeri, salât ile bilinen kuralları ve şartlarıyla ortaya konulmuş namaz, oruç ve zekât gibi ritüel ibadetlerdir. Eğer bu anlamda ise yine önceki te'vilde belirtilen Allah'a duâ ve övgüde bulunma, onun dinine yardım etme, onun büyüklüğünü ve yüceliğini anlatma anlamlarını da içerir. Başından sonuna kadar namaz, oruç ve zekât gibi hususlar birey içindir. Mâtürîdî, bu anlamıyla salâtın imân, tevhid, duâ, yardım, mağfiret, bağışlanma, salih amel, hamd ve şükür vb. gibi sabır eksenli psikososyal hikmetleri içermesinden dolayı nebiler ve salihlerin azim ve sabırla yaptıkları bu işleri¹⁴⁵ gaflet hallerinden uzak bireyin de yapması sorumluluğundadır, demektedir.¹⁴⁶

“*Veyl olsun o salât yapanlara ki...*”¹⁴⁷ ifadesindeki veyl, kul haklarıyla ilgili çok ileri derecede gafletle suçun işlenmesi halidir.¹⁴⁸ Gösteriş ve dünyevî çıkarlara alet edilme, fakirlerin hakkı olan zekâtı ve infakları vermeme gibi niyetlerle yapılan salâtlar (yani yaratılış hikmetine uygun her türlü dini dünyevi görev ve eylemler) veyl kelimesiyle anlatılır.¹⁴⁹ Bunun sebebi, kulun kendisine elzem faydası olan farz dini görevleri ciddiye almama, üşenerek gönülsüz gafletle yapma, gösteriş yani dünyevî çıkarlar için aracı kılma, ibadet türü eylemleri Allah'a yakınlık gibi görmemek suretiyle alay etme şeklindedir.¹⁵⁰ İnkâr ve nifak karakterli bireyler, salat türü eylemleri üşenerek, ağır ağır gönülsüz ve gösterişle yaparlar.¹⁵¹ Allah'ı ve hükümlerini az hatırlar, onun yolunda cehd ve gayrete pek azı gelir, ölümden de gözleri dönercesine korkarlar.¹⁵² Gösterişe dayalı her türlü harcama ve eylemleri yapan ister kâfir ister mü'min birey olsun sonuç değişmez. Gönül kırma ve gösterişle yapılan hür türlü eylemin iptali söz konusudur. İmânın farkında olmadan boşa çıkması,¹⁵³ dini yükümlülükler ecrinin inkâr ve riyâ ile¹⁵⁴ iptalidir.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/153.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/116, 13/390; Abdülcebâr, *Delâil' n-Nübüvve*, 426.

¹⁴⁷ el-Maûn 107/3-5.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/79; Mutaffifin 83/1.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/18, 178, 13/414.

¹⁵⁰ et-Tövbe 9/54.

¹⁵¹ en-Nisâ 4/142.

¹⁵² el-Ahzâb 33/18-19.

¹⁵³ el-Hucurât 49/2.

¹⁵⁴ Muhammed 47/33.

Amellerin gafletle boşa gitmemesi için bireyin sürekli uyanık ve dikkatli olması sorumluluk alanındadır.¹⁵⁵ Çünkü hakikî iman ile bütün kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi gibi¹⁵⁶ inkâr ile de yapılan ameller de iptal olabilir. Salât, bireyi kötülüklerden uzaklaştırmıyor, gaflet hallerinden uyandırmıyor, güzelliğe ve iyiliğe teşvik etmiyor; bireye destek ve yardım bir yana, ödünç alıp verme (karz-ı hasen) gibi psikososyal eylemlere dahi teşvik etmiyorsa bu salât da mü'min bireyin eylemi ibadeti olamaz.¹⁵⁷

Mâtürîdî, Allah'ın 'salâtlarında sehvedenler/gâfil olarak yanılanlar' demeyip "salâtlarından gaflet edenler" demesini dikkate alır, 'salâttan gafletin' münâfık ve kâfir bireylerin salâtı olabileceği te'vilini yapar. Buna göre münâfık bireyin salâtı; üşenerek, gönülsüz, isteksiz psikososyal işler yapması,¹⁵⁸ kâfir bireyin salâtı da el çırpma ve ıslık çalma¹⁵⁹ şeklinde hakkı batilla gizleme (ketm) ve kötülük (münker) olmasıdır. Kâdî'ye göre mü'min bireyin salâtı ise Allah'ın rızâsına yönelik tevhid, ihlâs ve huşu/hudu temelinde hayâsızlık ve kötülükten alıkoyacak biçimde, maddî-manevî temizlik niyeti ile, göze, kulağa, gönle uygun estetik, mâruf ve gönülden ne söylediğini Allah'tan ne istediğini bilerek, aklı başında gafletten uzak şuurlu şekilde psikososyal eylemler yapmasıdır. Onlar, günah ve dini yükümlülüklerini yerine getirmede eksiklik halinde yürekleri titreyerek endişe edenlerdir. Gaflet hallerine ise aklını çalıştırıp uyanırlar, hemen tövbe eder,¹⁶⁰ imanî hallerine geri dönerler, yani takvâ halleriyle hayatı dolu dolu yaşarlar.¹⁶¹ Dolayısıyla salâttan gaflet, psikososyal kulluk türü eylemlerin gönülsüz, ihlassız yapılması, salât içerikli psikososyal eylemlere şirk ve riya karıştırılması, zamanın şükürsüz ve ibretsiz bir şekilde malayani boş şeylerle geçirilmesi denilebilir.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/217; Tâhâ 20/75-76.

¹⁵⁶ el-Furkân 25/70.

¹⁵⁷ Zeki Duman, *Beyânü'l-hak* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2008), 1/147.

¹⁵⁸ en-Nisâ 4/142.

¹⁵⁹ el-Enfâl 8/35.

¹⁶⁰ en-Nisâ 4/17.

¹⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/82-4, 6/171, 378, 9/106, 17/340; Abdülcebbar, *Tenzih*, 482.

11. Gafleti Yok Edici Psikososyal Faktör Takvâ

Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre gaflet hallerini ortadan kaldıran psikososyal faktör hakikî iman temelinde imân ahlâkı, sorumluluk ve kulluk bilinci olan takvâdır. Bilinci sürekli açık tutma olan takvâ, her çeşit kötülüğü yapmama, zulüm ve haksızlara son verme, dinin tavsiyelerine uyma ve gaflet hallerinden uzaklaşmada gösterilen bilinç ve hassasiyetin adıdır. Nereden gelip nereye gideceğini, doğumdan ölümüne kadar maddî manevî tüm eylemlerini, davranışlarını bireyin düşünmesi, sorumluluk bilincinde olmasıdır. Bir yönüyle de hem Yaratıcıya hem de yaratılmışlara karşı saygı ve sorumluluk hassasiyeti ile yaşamasıdır. Kâdî, takvâyı hakikî iman hallerini artıran bir durum olarak görür, yaratıcının sürekli gözetim ve kontrolü altında olduğunu düşünme akıl, zihin ve kalpten çıkarmama olarak açıklar. Allah'ın takvâ sahipleriyle yakın olması ve beraberliği,¹⁶² teşbih ve tecsim düşüncelerin aksine Allah'ın muttaki kullarını koruması, sınırsız rahmeti ile desteği, işlerinde basiret, maddî manevî kalbî sekine ve inşirah vermesi, gizli saklı kalbi niyet, hal, duygu gibi her şeyi bilmesi, Allah'ın hâkimiyeti ve kudreti anlamında te'vil edilebileceğini söyler.¹⁶³

Mâtürîdî'ye göre gaflet hallerinden çıkmak isteyen birey üç şekilde takvâya daha kolay ulaşabilir; *Biri*, Rabbin celâl ve yüceliğini her an hatırlamak. Bu ilahi emir ve yasaklarına muhalefeti engeller, bireye acizliğini hatırlatır, gurur ve kibre girmesini önler, kalbi diri tutar. *İkincisi*; Allah'ın lütfu ve ihsanını her an hatırlamak. Bu da Allah'tan hayâ ederek yasakları yapmasını engel olur, kalbi hastalık ve mühürlenmeden de kendisini kurtarabilir. *Üçüncüsü*, emir ve yasaklara muhalefet ile isyan edildiği, ilahi yasaklar çiğnendiği takdirde ilahi azabı ve intikamı hatırlamak. Buna göre eylemleriyle dalâlete düşen ve ilahi gazaba uğrayan fert ve toplumların Kur'an'da sık sık anlatılmasının maksadı bireyi takvâya yönlendirmek olmalıdır. Her yerde Fâtiha'yı okumakla da birey gaflet hallerinden sakınır.¹⁶⁴ Kâdî'ye göre hakikî imandan sonra yaptığı eylemleriyle sevaba müstehak olmuş ise ona "mü'min" denir, yaratılmışlara yararlı, iyi, güzel işler yapana berr (iyi), takî (muttakî), sâlih ve

¹⁶² Âl-i İmrân 3/76, 134.

¹⁶³ Abdülcebbar, *Müteşâbih*, 119, 135, 203-4, 641.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/419-420, 423, 4/140, 548.

benzeri isimler verilir.¹⁶⁵ Gaflet ve gâfillik halinin pişmanlık ve tövbe ile düzeltilmemesi, aniden azaba çarptırılma ve cehennemle tehdit edilirken, Allah'ı anan, gâfil olmayan, takvâlı mümin birey ise cennet ve güzelliklerle müjdelenir.¹⁶⁶ Mâtürîdî, takva üzere olmayı Allah'ın insana verdiği sabır gücü ile olduğunu söyler. Bu önce ve sonra değil fiil anında olur, bunu kul ister Allah yaratır. Bu istitaatı yani yapabilme gücünü birey gereksiz başka şeylerle meşgul ederek kaybedebilir. İnsanın kendinden kaynaklanan ihmal, unutkanlık ve gaflet nedeniyle kınanır. İyilik ve kötülüklerle sınanan insan nefsinin arzu ve aşırı isteklerine uyararak gaflet halleriyle asıl yapması gereken ilahî buyrukları unuttur, yapmaz veya geciktirir. Yapması gereken asıl işi olan kulluğu yerli yerinde hikmetle yapmadığından ayrıca sorumlu olur, dünya ve âhirette cezasını da çeker. *"Gâfillerden olma! Ne dediğinizi bilmedikçe"*¹⁶⁷ ikazları ile birey sosyal hayatta gaflette değil çevresine duyarlı olmakla sorumludur. Bu bağlamda gafletten uzak yaşamak birey için esastır. Mâtürîdî'nin düşüncesine göre Allah'ı anmak, sadece dille Allah'ı söylemek şeklinde yeterli değil, onun emir ve yasaklarını, yaratılış hikmetlerini öğrenmek, hatırlamak suretiyle ilahi rızaya uygun akıl, zihin gibi kalp eylemlerinde bulunmak, yaratıklara yararlı, faydalı işler (salih amel) yapmak şeklindedir.¹⁶⁸ Mâtürîdî'nin bu tür psikososyal yorumu kanaatimizce önemlidir, çünkü bireyin özgür irade temelinde bilinçli ve şuurlu biçimde eylemlerini seçmesi ve yapmasını önemser, gafletten uzak özgürlüğüne ve sorumluluğuna değer verir. *"Takvâ'ya uygun şekilde Allah'a takvâlı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."*¹⁶⁹ ifadesi, bireyin son nefesine kadar sorumluluk, kulluk bilinci ve takvâ hassasiyeti ile yaşamasıdır. Takvâ'nın kazanılması kula sorumluluk duygu ve tecrübesi kulluk bilinci kazandırır. Sorumsuz davrananla sorumlu davrananı ayırt edebilme ancak sınamayla olur. Kul ibadet türü eylemlerle hayâsızlık ve kötülüklerden kaçınır, oruçla takvâya ulaşır.¹⁷⁰ İbadet kişiyi takvâya ulaştırmada araç, ibadetin kabulünde

¹⁶⁵ Abdülcebbâr, *Şerh*, 1/226, 2/642.

¹⁶⁶ el-A'râf 7/146, 179; Yûnus 10/7-8.

¹⁶⁷ en-Nisâ 4/43; el-A'râf 7/205.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Tevhid*, 411-4, 421; *Te'vilât*, 1/24, 116-7, 2/226-8, 235, 255-7, 3/241, 8/427, 9/107, 10/8, 17/254.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/132; Âl-i İmrân 3/102.

¹⁷⁰ el-Bakara 2/183; el-Ankebût 29/45.

takvâ'nın şart olmasından dolayı bireyi takvâyaya erdirmeyen bir ibadet, amacına ulaşmaz, denilir. Örneğin kurban ibadetinde ne et ne kan Allah'a ulaşır, ancak takvâ ulaşır.¹⁷¹ Sorumluluk bilincinde takvâ sahibi, gaflet türü günahlara karşı daha sağlam bir karakter ve yapıda, tevhid ve iman şuuruyla kendi varlığının psikolojik ve sosyolojik yapısının bilincinde nefsanî duygularını gemleyendir. Yaşadığı her zaman diliminde gaflet halleri; küfür, şirk ve inkârdan uzaklaşırsa iman ve tevhid yenilenmiş, artmış olur. İmanın her vakit yenilenme özelliği ile mü'min birey bazı olayların akışı sırasında tekraren iman eder, bu da bireyin imanını artırır.¹⁷² Gönülden tasdik devamını sağlar. Tatlı su ile tuzlu su aynı olmadığı gibi¹⁷³ yararlı iş ile kötü iş de bireyin psikososyal hayatı için aynı değildir. Mâtürîdî, 'birey gafletten kaçınınca zıddını yapıyor demek olur ki bu da tevhid ve imandır' der. Küfür karanlığı, kalbin nurunu örter ve perdeler, hakkı görmez eder, ibretli şeylere bakmaz ve üzerinde tefekkür etmez. İmanın bir nuru, ışığı vardır. Hakkın tecellisi, her güzelin güzelliğini, her çirkinin çirkinliğini anlayabilmesi için iman ile görür, işitir, her şeyin perdesi karanlığı onunla kaldırılır. İnsanı iman nuru her şeyi görür hale getirir; bu sayede insan hakkı batıldan ayırır, nelerin gerçeğe işaret eden kanıt, nelerin sahte delil olduğunu hakikî iman nuru takvâ halleri ile anlar hale gelir. Hakikî iman ile yaptığı eylemleri sevaba müstehak olana mü'min, yaratılmışlara yararlı, iyi, güzel işler yapana takvâ ehli, muttakî denilir.¹⁷⁴ Buna göre mü'min, nefsin kontrol edip yaratılmışlara yararlı, iyi, güzel işler yapabilen, gafleti yok edici psikososyal faktör iman ahlâkı, sorumluluk ve kulluk bilinci olan takvâ halleriyle her an yaşayabilen bireydir.

Sonuç

İnsanı büyük bir mutsuzluğa ve felâkete sürükleyen ve inanç, eylem ve ahlâk boyutlu geniş bir kavram olan gaflet; İmam Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'a göre vazife ve sorumluluklarda dikkatsizlik ve dalgınlık hali olduğundan hikmet ve güzelliklerin ortaya çıkmasına da engeldir. Kur'ân'da tekrarlanan "Allah

¹⁷¹ el-Mâide 5/27; el-Hac 22/37.

¹⁷² el-Enfâl 8/2; et-Tövbe 9/124.

¹⁷³ el-Fâtır 35/12.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/377, 7/169, 6/477-8, 9/106, 15/37, 45, 16/229, 259, 17/101-2, 318; Abdülcebbar, *Şerh*, 1/226, 2/642; *Delâilü'n-Nübüvve*, 1026.

kulların yaptıkların asla gâfil değildir!" ifadesiyle her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen, hikmetle yaratan, yaratılmışların görünen ve görünmeyen her tür şeylerinden gâfil olmayan, Habîr/bütün incelikleri ve gizlilikleri bütün yönleriyle bilen, haberdâr olan, Basîr/herşeyi bütün yönleriyle gören, Alîm/her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen, Hakîm/her şeyi ilim ve adaletle yerli yerinde sebeplerle yaratan, Âlimü'l-Gaybi ve's-şehâdeh/görünen ve görünmeyen her şeyi bilen, Allâmü'l-Guyûb/tüm bilinmeyenleri en iyi bilen gibi isim ve nitelikleriyle her şeyi bilen mutlak ilim sahibi Allah'ı anlatır. Bir yönüyle bireyi hakikî iman temelinde sorumluluk bilinci olan takvâ sahibi kul olmaya yönlendirir. Kur'ân'dan gaflet, onu ve evrendeki delilleri anlamadan okumak, kâinatın okuma şifrelerini gafletle anlamamak, Kur'ân'la konuşmamak, içindeki hikmet, hüküm ve hakikatleri gaflet halleriyle dikkate almamaktır. Bu durum enerji ve gıdaya dönüşmediği belirten "gırtlaktan aşağıya inmeyen Kur'ân" ifadesiyle anlatılabilir. Kur'ân'ın hikmet ve hakikatleri, gâfilliğin psikolojik bir zaaf olduğunu idrak eden bireyi özgür irade ve akıl ile takvâ temelinde psikososyal eylemler yapmaya yönlendirir. Bu "Bu Kitap (Kur'ân ve evren) muttakilere hidayetdir" ifadesiyle anlatılır. "Sakın gâfillerden olma!" tavsiyesi yanılma ve gaflet etme özellikleriyle yaratılan bireyin hem dünya hem de âhireti iyi bir şekilde değerlendirmesini, tembellikten silkinerek aklen, zihnen, kalben uyanmasını, her işini ilâhî rızaya uygun, düzgün ve başarı hedefiyle yapmasını, kâinatı, âlemdeki tevhid delillerini, Kur'ân'ı, kıyamete kadar hükmü sürececek mu'cizeleri (âyet ve delilleri) gafletle değil arka planındaki hikmet ve hakikatlerin ciddiye alınmasını istemektedir. Salâttan gaflet, tevhid, ihlâs ve huşû ile Allah rızâsına yönelik olmayan, ne söylediğini Allah'tan ne istediğini bilmeden, gösteriş ve dünyevî ihtiras ve çıkarları için kandırma riyâ niyetiyle nifâk, inkâr ve gaflet hallerinde dini görev türü psikososyal eylemlerin yapılmasıdır. Kur'ân'da gâfil birey ve toplumların niteliklerinin tekraren çeşitli kıssa ve olaylarla ayrıntılı bir şekilde anlatılması mü'min/Müslüman olduğu iddiasındaki bireyin gaflet türü eylemlerden göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa uzaklaşmasına kendisine ve çevresine zarar vermesini engellemesine yönelik hidayet hikmetiyle olmalıdır. Bununla gâfil bireyi hem dünya hem de âhiret azaplarından kurtarmak, iman, tevhid, takvâ yolu ile dünya ve âhiret saadetine kavuşturmak hedeflenmektedir. İnsanın dünyaya geliş amaç, gâye

ve hikmetini hatırlatma, onun hiçbir eyleminden yaratıcının habersiz olmadığını ifade etme, dünyayı hüsrandan saadete çevirebilmede ciddiyet ve sorumluluk bilinci takvâyı oluşturmaktır. Hz. Âdem ve eşinin gaflet hallerinde ilahi emri unuttukları için İblis'in onları aldattığı gibi Âdemoğulları da gaflet hallerinde şeytan ve şeytanî kötülüklerden kaçınmakla sorumludur. Aklını kullanan mü'min birey şeytanî içgüdü ve dürtülerini her an kontrol etmek durumundadır. Akıllarını güzelliklere ve iyiliklere doğru işlevsel hale getirebilen bireylerden oluşan toplumlar gafletten uyanırlar. Kötülüklerle engel olanları hak ve hakikatleri, hikmetleri yaşayan bireyleri yurtlarından süren, onlara acımasızca zulmeden, mal ve mülklerine zâlimce gasbedip el koyan, canlarına eziyet eden, onları hapseden bireylerden oluşan toplumlar gâfil toplumdur. İyiliği emredip kötülükleri engel olmaya çalışan azim, sabır ve sorumluluk sahibi, akleden, ilim ve hoşgörü sahibi bireylerden oluşan toplumlar gafletten uyanan, felaha yani umduklarına nâil, korktuklarından emin, huzur, mutluluğa ve erdeme ulaşmayı hedefleyen topluluklardır. Gaflet hallerinden kurtulmanın çaresi; hakikî iman ve tevhid temelinde duyarlılık ve sorumluluk bilinci takvânın hayatın her konumunda yaşanması ve eyleme dönüşmesi ile mümkündür. Özgür iradesiyle imanı kabul eden ile hikmetleri, hakikatleri irâdesiyle yalanlayıp inat ve kibirle reddeden inkârcı gâfil birey, fert ve toplum hayatında ölüyle diri arasındaki gibi büyük bir farkı yansıtır. Başa gelen olumsuz hallere sabır, eğitim ve tecrübeyle geleceği planlama, nimetlere ve başa gelen güzel halleri şükürle değerlendirme gafletten uzaklaşan bireyin aslî sorumluluğudur.

Gaflet hallerinden uzak imân ahlâkı, sorumluluk ve kulluk bilinci, takvâ üzere olan münîb, selim, temiz, ürperen, sekîne ve mutmain kalp sahibi birey, Allah'ın emirlerini ifada yasaklarından kaçınmada ürperir, haşyet duyar, zarif ve yufkadır, katı değildir, merhamet ve sevgi doludur, olumlu ve güzel işlerden hoşnut olur. Gönülleri onarır, Allah'a itaat eder, emirlerine uyar, yasakladıklarından da kaçınır. Allah'ı sever, yarattıklarını ondan dolayı sever, merhamet eder. Anne, baba, eş, çocuk ve akrabalarına değer verir, saygı duyar, kaderini güzelleştirir. Görünen (ins) ve görünmeyen (cin) şeytan nitelikli fikir, düşünce, ekollerin vesvese ve kötülüklerine karşı ihlâs, tevekkül, takvâ temelinde korunur, önlem alır. Sevdiğine kavuşma, dönme denilen

ölümü yani Rabbine kavuşmayı ve âhiret merhalelerini hesap verilebilirliği asla unutmaz, her türlü gaflet hallerinden uzaklaşır. Âhiretini inşa ve ihyanın hikmetlerle dolu sınama dünyasında olduğu şuurunda gafletten uyanır. Başa gelen her türlü olumsuzluklara sabreder, olumlu hallere de şükreder. Her geceyi kadir, her gördüğünü hızır gibi bilir, her anını değerlendirir, vaktini gafletten şükre ve nimete döndürebilir. Fert, âile ve toplumda duyarlı, sorumluluk bilinci içinde psikososyal ilişkilerde giyimi, yeme ve içmesinde gafletten uzak, farklı, onurlu ve huzurludur. Dünyasını da âhiretini de saadetlere çevirebilecek psikososyal yetilere sahiptir. Türk-İslâm dünyasının önemli âlimi İmam Mâtürîdî ile Mu'tezile ekolünün âlimlerinden Kâdî Abdülcebbâr'ın gaflet anlayışı ve bireyin gaflet karşısında psikososyal sorumluluğu hakkındaki görüşlerine ve bakış açılarına, günümüz fert ve toplumlarının inanç ve ahlâk problemlerine çözüm önerileri şeklinde de bakılabilir.

Kaynakça

- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğni fi ebvabi't-tevhîd*. Thk. İbrahim Medkur - Tâhâ Hüseyin. 4-20 Cilt. Kahire: y.y., 1957.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muhît bi't-teklîf*. Thk. Ömer Seyyid Azmî - Jean Jozef Houben. Beyrut: eş-Şerîketu'l-Mısıriyye, 1965.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. Thk. Adnan Zerzur. Kahire: Dârü't-Türâs, 1969.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *Fadlû'l-itizal ve tabakatü'l-mu'tezile*. Thk. Fuad Seyyid. Tunus: yy. 1974.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *Tesbitu delâili'n-nübüvve*. Çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın, Mu'cizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Bowker, John. *Problem Of Suffering In Religions Of The World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. *el-Camiu's-sahih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. Trc. Arif Erkan. Arapça - Türkçe Terimler Sözlüğü. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

- Duman, Zeki. *Beyânü'l-Hak*. 3 Cilt. İstanbul: Fecr Yayınları, 2008.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Elaltıntaş, Ramazan. *Gaflet*. İstanbul: Semere Yayınları, 2010.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *el-İbane an usulî'd-diyane*. Çev. Mehmet Kubat. İstanbul: İştirâk Yayınları, 2008.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *Siyasetü'l-medeniyye*. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1995.
- Hume, David. *Din Üstüne*. Çev. Mete Tuncay. İstanbul: İmge Yayınları, 1995.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım er-Râgıb. *Müfredât*. Trc. Abdulkadir Güneş - Mehmet Yolcu. Kur'ân Kavramları Sözlüğü. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- İbn Haldûn, Ebu'l-Zeyd Veliyüddin. *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Darü's-sadr, 1992.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kamil fi't-tarih*. Kahire: Darü'l-Maarif, 1966.
- Karagöz, İsmail. *Kur'ân'da Dört Kavram Nisyan, Cehâlet, Gaflet, Sefahat*. cilt: 5. İstanbul: Kar Yayınları, 2005.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/1(2011), 1-47.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellefin*. Dımaşk: yy. 1961.
- Kılıç, Sadık. *Kur'ân'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kureşî, Ebü'l-Vefâ. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye*. Thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Darü Hicr, 1413/1993.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*. Kahire: Matbaatu's-Saâde, 1324.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabu't-Tevhid*. Thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Ed. Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.
- Mevlânâ, Celâleddin-i Rumî. *Mesnevî*. Çev. Veli İzbudak. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.

- Muhasibî, Ebû Abdillâh Hâris. *er-Ri'âye li-hukukillâh ve'l-kiyâm bihâ*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccâc Kuşeyrî. *es-Sahih*. 3 Cilt. İstanbul. Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn. *Tebşiratü'l-edille fi usulî'd-din*. Thk. Bekir Topaloğlu - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *İşârâtü'l-İcâz ff mezânni'l-îcâz*. Çev. Abdülmecid Nursî. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Oral, Osman. "Mâtürîdî'ye Göre Kalp Mühürlenmesinin Psikososyal Sebepleri". *Turkish Studies*. 15/1(2020), 499-517.
- Platon, Eflatun. *Timaios*. Çev. Erol Güneş - Lütfi Ay. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2001.
- Platon, Eflatun. *Theaitetos*. Çev. Macit Gökberk. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Râzî, Fahrüddîn. *Kitabu'n-Nefs ve'r-ruh ve şerhu kavahuma*. Thk. Muhammed Sağır Hasen el-Ma'sumi. İslâmabad: Matbaau Mahedi'l-Ebhasî'l-İslamiyye, 1968.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1981.
- Sâbûnî, Nûruddîn. *el-Müntekâ min ismetil-enbiyâ*. Thk. Mehmet Bulut. Beyrut: Darü İbn Hazm, 2013.
- Selim, Osman, *100 Soruda Şeytan, Cin ve Ruh Tasavvuru*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2020.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys. *Tenbihü'l-gafilin*. İstanbul: Uyanış Yayınevi, 1987.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *es-Sünen*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Uludağ, Süleyman. "Gaflet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 284-285. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.
- Watt, William Montgomery. *The Formative Period Of Islamic Thought*. Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. İstanbul: Şato Yayınları, 2001.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din*. Adana: Karahan Yayınları, 2013.
- Yılmaz, M. Faik. "Kur'ân'da Gaflet Kavramı". *Dinî Araştırmalar*. 6/16(2003), 141-160.

Yurdağur, Metin. "Kâdî Abdülcebâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 103-105. İstanbul: TDV. Yayınları, 2001.

Zemaşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.